

अध्याय - एक

शोधपरिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाल विविधतापूर्ण राष्ट्र हो । यो देश सांस्कृतिक, धार्मिक र प्राकृतिक सम्पदा र सौन्दर्यले भरिपूर्ण रहेको छ । नेपालमा संसारकै प्रमुख भाषा परिवारहरूमध्ये भारोपेली भाषा परिवार, भोटबर्मेली भाषा परिवार, द्रविड भाषा परिवार र आग्नेय भाषा परिवार रहेका छन् ।

नेपालको संविधान २०७२ को भाग १ धारा ६मा नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुनेछन् भनी उल्लिखित छ । नेपाली भाषा संसारकै लोकप्रिय एवं सशक्त भारोपेली भाषा परिवारको सतम् वर्गमा पर्ने भारत इरानेली शाखा भारतीय आर्यभाषा (प्रशाखा) बाट विकसित संस्कृत भाषा हुँदै खस् प्राकृत अथवा चुलिक पैशाची भाषाबाट जन्मेको नव्य भारतीय आर्य भाषा हो । (ग्रियर्सन सन् १९६७ पृष्ठ संख्या २२) ।

नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा राष्ट्रिय भाषाको रूपमा सूचीकृत छ, भने भारतमा संविधानको आठौँ अनुसूचीमा राष्ट्रिय भाषाको रूपमा सम्मानित छ । नेपाली भाषा नेपालबाहेक भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम, आसाम, मेघालय, भुटान, बर्मा, मलेसिया, हङकङ, ट्रिनिडाड, सुरिनाम, फिजिद्विप समूह तथा संयुक्त अधिराज्य बेलायतलगायत विश्वका कतिपय देश महादेशका सञ्चार माध्यमद्वारा प्रसारित हुने भएकोले अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको दर्जामा पुगेको छ ।

नेपाली भाषी वक्ताहरूजस्तै नेपालको ६८ जिल्लाको अधिकांश भूभागमा आदिकालदेखि बसोबास गर्दै आएको आदिवासी जनजातिअन्तर्गत सीमान्तकृत वर्गमा पर्ने एक जाति कुमाल हो । यो जाति सिन्धुघाटीको सभ्यताकालीन समयदेखि नेपालमा बसोबास गर्दै आएको पाइन्छ । प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धका भारतको कुमाउ गढवालबाट नेपालको गोरखा जिल्लामा बसाइँ सरेको भन्ने किंवदन्ति पनि रहेको छ । गोरखाबाट विस्तारै माटोको भाँडाकुँडा बनाउने र अन्नसँग साट्ने र विक्री गर्ने कामसँगै अरू जिल्लामा पनि बस्न थालेको पाइन्छ । खासगरी टार, खोलाको किनार, बेसी, दूनजस्ता ठाउँमा बस्ने यो जातिको

मुख्य प्राचीन पेशा भने माटोको भाँडाकुँडा बनाउने हो भने सहायक पेशा भने कृषि र माछा मार्ने हो ।

प्रकृतिपूजक कुमाल जातिले प्राचीनकालदेखि मनाउदै आएको धर्म प्रकृति धर्म हो । नेपालका जनजातिहरूमध्ये कुमाल जाति २०६८ को राष्ट्रिय जनगणनानुसार १ लाख २१ हजार १ सय ९६ मात्र रहेको तथ्याङ्क छ भने सीमान्तकृत वर्गमा पर्ने कुमाल जातिको आफ्नै मातृभाषा छ । विशेषत मौखिक रूपमा प्रयोग हुँदै आएको कुमाल भाषामा नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित कुमाल जातिको परिचय, कुमाल जातिको अध्ययन, अर्धवार्षिक पत्रिकामा प्रकाशित लेख रचना र आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानद्वारा बाघवीर मुखिया कुमालको लेखनमा कुमाल जातिको चिनारी र विभिन्न पत्रपत्रिकामा लेख रचनाहरू भने प्रकाशन भएका छन् । खासगरी गोरखापत्र दैनिकमा महिनामा २ पटक कुमाल भाषामा लेख रचना र समाचारहरू प्रकाशन भइरहेको छ ।

नेपालमा विविध जाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । यहाँ भारोपेली, भोटबर्मेली, द्रविड र आग्नेय भाषा परिवारका वक्ताहरू छन् । नेपालमा सम्पूर्ण जनसंख्यामध्ये दोस्रो भाषाका रूपमा ४४.६४ प्रतिशतले नेपाली भाषा ०.०५ प्रतिशत जनसङ्ख्याले मात्र कुमाल भाषा प्रयोग गर्दछन् (राष्ट्रिय जनगणना २०६८) । कुमाल भाषा भारोपेली भाषा परिवारको सतम् वर्गमा पर्ने आर्य इरानेली शाखा अन्तर्गत अर्द्धमागधी प्राकृतबाट विकसित भएको भाषा हो । कुमाल जातिका वक्ताहरूले प्रयोग गर्ने भाषा नै कुमाल भाषा हो । नेपालमा आदिवासी जनजातिको रूपमा रहेको कुमालको कुमाल भाषाको आफ्नै छुट्टै विशेषता भएको र व्याकरणिक पहिचानसमेत रहेको छ । यो भाषा हालसम्म कुमालभाषी वक्ताबीच कथ्य परम्परामा जीवन्त र अनुप्राणित रहेको पाइन्छ । तसर्थ यस जातिको मातृभाषा कुमाल भाषा र नेपाली भाषाको वाक्य गठनमा व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

सृष्टिको उषाकालदेखि नेपाल प्राकृतिक वैचित्र्यले भरिएको छ । त्यसरी नै भाषिक विविधताले समृद्ध रहेको छ । यहाँ चारै परिवारका गरी जम्मा १२३ भाषा (जनगणना २०६८) बोलिन्छ । धेरै भाषा बोलिने भएकै कारण बहुभाषिक, बहुजातीय मुलुक मानिन्छ ।

यहाँ विभिन्न जाति, धर्म, संस्कृति र भाषा भएका मानिसहरू बसोबास गर्छन् । त्यसैले अनेकताभित्र एकता भएको मुलुकको रूपमा विश्वमै सुपरिचित रहेको छ । यहि विविध जातिमध्ये नेपालको पूर्व, पश्चिम, हिमाल, पहाड र तराईमा बसोबास गर्ने जाति कुमाल पनि हो ।

नेपालको ६८ जिल्लामा व्यापक रूपमा बसोबास गर्नेकुमाल जाति सामाजिक, शैक्षिक, आर्थिक, राजनीतिक आदि क्षेत्रमा पछाडी परेका र पारिएका छन् । कुमाल जातिको आफ्नै मौलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक मूल्य र मान्यता रहनुकमा साथै भाषिक व्याकरणिक नियम पनि रहेको छ । जसको खोज र अनुसन्धान सरकारी र गैरसरकारी कुनै रूपमा अहिलेसम्म भएको छैन । त्यसैले कुमाल भाषाको परिचय, भाषिक संरचना र व्याकरणिक अवस्थामा यो शोध केन्द्रित रहेको छ ।

नेपालमा बसोबास गर्ने प्राय सबै जातिका आ-आफ्नै भाषाहरू छन् । नेपालको संविधान २०७२ ले नेपालमा बोलिने सबै भाषाहरूलाई राष्ट्रभाषाको मान्यता दिएको छ । राष्ट्रिय सम्पदाको रूपमा रहेको विभिन्न भाषाहरूमध्ये कुमाल भाषा पनि एक हो । साथै प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक भएकोले आधारभूत शिक्षामा मातृभाषाको पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी पठनपाठन गराउन सकिने भएकोले पनि कुमाल भाषाको अध्ययनको महत्व अपरिहार्य हुन गएको छ । कुमाल भाषाको आफ्नै शब्दभण्डार, उखान, व्याकरणिक व्यवस्था रहेपनि यो भाषा घर परिवार तथा आफ्नै समाजमा कथ्य रूपमा मात्र बोलिने हुँदा त्यसको प्रभावले नेपाली भाषा सिकाईको सन्दर्भमा यस भाषाको बोलाइ र लेखाइ दुवैमा त्रुटि हुनु एक प्रमुख समस्या रहेको देखिन्छ । पहिलो भाषाजस्तो सरल र सहज दोस्रो भाषा सिकाइ स्वाभाविक हुन सक्दैन । दोस्रो भाषा सिकाइमा पहिलो भाषाले पनि विभिन्न त्रुटि हुनुमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । त्यसैले कुमालभाषी वक्ताले पनि विभिन्न क्षेत्रमा त्रुटि गरेको पाइन्छ । त्यसैले यो शोध प्रस्तुत समस्यामा केन्द्रित भएर कुमाल भाषाको अध्ययन गरिएको छ ।

१. कुमाल भाषाको स्वरूप के कस्तो छ ?
२. कुमाल भाषामा के कस्ता विशेषता भेटिन्छन् ?
३. कुमाल भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिमा के कस्ता भिन्नता भेटिन्छन् ?

४. कुमाल भाषा र नेपाली भाषाका वाक्य गठनमा के कस्ता समानता र असमानता भेटिन्छन् ?
५. कुमाल भाषाको शब्दभण्डारको अवस्था र उखानको प्रयोगको परम्परा कस्तो छ ?

१.३ शोध कार्यको उद्देश्य

यस शोध शीर्षकमा रहेका समस्याहरूको समाधान खोज्नु यस शोधको मूल उद्देश्य राखिएको छ । अतः यस शोधका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

- क. कुमाल भाषाको भाषिक संरचना वा स्वरूपको अध्ययन, खोज र अनुसन्धान गर्नु ।
- ख. कुमाल भाषाका विशेषताहरू ठम्याउनु ।
- ग. व्याकरणिक कोटिको आधारमा कुमाल र नेपाली भाषाको तुलना गर्नु ।
- घ. कुमाल भाषा र नेपाली भाषाका वाक्य गठनसम्बन्धि समानता र भिन्नता छुट्याउनु ।
- ङ. स्वदेश शब्दअनुसार कुमाल भाषाको शब्दभण्डार र उखानको सूची तयार पार्नु ।

यस जातिको जातीय पहिचानको उत्थान गर्न सकेको खण्डमा कुमाल जातिलाई पनि देशको प्रगति र विकासको पथमा अगाडि बढ्न र बढाउन सचेत गराउनुका साथै कुमाल जातिको बारेमा विस्तृत अध्ययन गर्नेहरूका लागि मार्गदर्शन गर्नु समेत यस शोधकार्यको उद्देश्य रहेको छ ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

भाषा विचार विनिमयको प्रमुख र अनिवार्य साधन हो । भाषा यादृच्छिक हुन्छ । यसले सामाजिक र सांस्कृतिक मूल्य र मान्यताअनुकूल नवीनपन थपि परिवेशअनुसार परिष्कार गर्दै लैजान्छ । भाषाविना एकअर्कामा सम्पर्क र सम्बन्ध स्थापना हुन असम्भव छ । मानिसको सर्वाङ्गीण विकासमा भाषाको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । नेपाल बहुजातीय र बहुसांस्कृतिक मुलुक हो । नेपाल लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक भइसकेको छ । यसर्थ नेपालमा रहेका जातजातिको भाषा र संस्कृतिको अध्ययन र अनुसन्धान गर्नुपर्ने राष्ट्रिय आवश्यकता पनि रहेको छ । यहाँ सयौं भाषाहरू जीवित रहनसक्ने जातीय र सांस्कृतिक

आधार प्रबल छन् । तर, ती भाषाहरूको उचित अध्ययन र अनुसन्धान नभएको कारण कतिपय भाषा लोप भए भने केहि भाषा लोपोन्मुख अवस्थामा छन् । यसै कुरालाई ध्यानमा राखि कुमाल भाषाको परिचय, भाषिक अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ । अर्कोतिर कुमाल भाषाको संरक्षण, संवर्द्धन र विकास गर्न तथा भाषालाई स्तरीकृत गर्न यो भाषाको अध्ययन अपरिहार्य रहेको छ ।

नेपालको संविधान २०७२ को भाग १, धारा ६ मा नेपालमा बोलिने सबै भाषाहरू नेपालका राष्ट्रभाषा हुन् भनी उल्लिखित छ । साथै मातृभाषामा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी मातृभाषाको शिक्षण संस्था खोलि पठनपाठन गर्न र गराउन पाउने व्यवस्था संविधानमा गरिनु सकारात्मक छ । भाषा वैज्ञानिक दृष्टिकोणमा राष्ट्रभाषा, राष्ट्रिय भाषा, भाषिका र व्यक्तिबोली सबैलाई पूर्ण मानिन्छ । यस अध्ययनबाट नेपाली भाषासँग विभिन्न तहमा कुमाल भाषाको तुलना गर्न र कुमाल जाति र कुमाल भाषाको अवस्था के कस्तो छ ? यस भाषाका वक्ताहरू कहाँ कहाँ छन् ? भन्ने तथ्य पत्ता लगाई आगामी दिनमा कुमाल भाषासँग सम्बद्ध रहेर अध्ययन र अनुसन्धान गर्न चाहनेहरूको लागि साथै पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सामग्री र शिक्षण विधिको निर्माण तथा योजना तर्जुमाका लागि यस अध्ययनले सहयोग गर्नुका साथै सम्बन्धित क्षेत्रको अध्येता, शिक्षक, विद्यार्थीहरूका लागि पनि मार्गनिर्देशन हुने हुँदा यस विषयमा अध्ययन गर्नु सार्थक र औचित्यपूर्ण छ ।

भाषा आर्जित विषय भएकाले भाषा सिक्ने र आर्जन गर्ने क्रममा विभिन्न भाषिक त्रुटिहरू हुने हुँदा भाषा सिकाइ र शिक्षणको आवश्यकता पर्दछ । भाषाको प्रयोग गर्दा वक्ताले विभिन्न क्षेत्रमा त्रुटि गर्छन् । भाषिक अध्ययन र विश्लेषणले ती त्रुटि क्षेत्रको पहिचान गरि त्रुटि निराकरणमा सहयोग गर्दछ । भाषिक त्रुटिहरू भाषाको गलत प्रयोग वा अपूर्ण सिकाइका कारणले हुने गर्छन् । त्यसैले जवसम्म भाषिक त्रुटिका क्षेत्रहरू पहिल्याउन सकिदैन तवसम्म भाषाको स्तरीकरण र मानकीकरणमा असन्तुलन पैदा हुन्छ । अर्कोतिर शिक्षण र भाषिक सिपमा दक्षता प्राप्ति गर्न सकिदैन । तसर्थ नेपाली भाषा र मातृभाषामा शिक्षण गर्न, भाषिक विकास र विस्तार गर्न, भाषिक शुद्धता, स्पष्टता र सरलता ल्याउन, उच्चारणगत त्रुटि र समस्या पत्ता लगाएर समाधान गर्न र विशेषता पहिचान गरी भाषिक जिवन्तता प्रदान गर्नसमेत यस अध्ययनको औचित्य रहेको छ ।

१.५ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा

कुनै पनि अध्ययनको क्षेत्र परिवेश तथा सामग्रीको सम्भाव्यता धेरै व्यापक र विस्तृत हुँदाहुँदै पनि विविध परिस्थिति र बाध्यताले उक्त कार्यलाई सीमित बनाई राखेको हुन्छ । शोधपत्रका पनि आफ्नै नियम र सीमाहरू छन् । यो अध्ययन पनि निम्न सीमाभित्र रहेर गरिएको छ ।

- क. यो अध्ययन नेपालको पश्चिमी लुम्बिनी, गण्डकी, राप्ति, वाग्मती र धौलागिरीमा विशेषतः कुमाल भाषा बोलिने भएकोले अर्घाखाँची, पाल्पा, गुल्मी, नवलपरासी, धादिङ, तनहुँ र दाङ जिल्लाका विभिन्न गाउँपालिका तथा नगरपालिकाका क्षेत्रहरू रहेका छन् ।
- ख. उक्त गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा बसोबास गर्ने कुमाल भाषीहरूको कथ्य रूपलाई आधार मानी शोधपत्र तयार गरिएको छ ।
- ग. कुमाल भाषाका आधारभूत शब्दहरू र उखानहरू सङ्कलन गरी यस शोधमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- घ. तुलनात्मक पद्धतिको आधारमा नेपाली भाषा र कुमाल भाषाको भाषिक संरचना र व्याकरणात्मक एकाइहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

मूलतः यो शोध गहन र व्यापक नभई मानविकी सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको निश्चित प्रयोजनका खातिर गरिने कार्य भएकोले यो आफ्नै सीमा र दायरामा रहेको छ । यो अध्ययन भाषिक सर्वेक्षणमा आधारित रहेको छ । यो शोध कुमाल जातिको समग्र पक्षमा भन्दा कुमाल जातिको परिचय, जातिको भाषा र भाषिक स्वरूपका बारेमा सामान्य जानकारी दिनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपालमा आदिवासी जनजातिहरूमा धिमाल, थारू, मेचे, किसान, लिम्बू, राई, सन्थाल आदि जातिका भाषाहरूको अध्ययन र अनुसन्धान स्वदेशी र विदेशी विद्वान्हरूले गरे पनि कुमाल भाषाको अध्ययन र अनुसन्धान भने बाघवीर मुखिया कुमाल र तिलक बहादुर कुमालबाट सामान्यतः भएको छ, यद्यपि विस्तृत र गहन अध्ययन भने भएको पाइँदैन ।

विभिन्न जातजातिका मातृभाषा र नेपाली भाषाबीच रहेका अन्तरहरूको तुलनात्मक अध्ययन र अनुसन्धान भइरहेको छ । कुमाल जाति हिमाल, पहाड र तराई तीनै प्रदेशमा बसोबास गर्ने आदिवासी जनजातिहरूमध्येको एक हो । यस जातिको आफ्नै भाषा छ । जसलाई कुमाल भाषा भनिन्छ । कुमाल जातिले बोल्ने भाषाकै सन्दर्भमा सामान्यत अध्ययन भए पनि गहन र विस्तारित अध्ययन भएको पाइँदैन । विभिन्न जातिका मातृभाषा र नेपाली भाषाबीच रहेको अन्तरहरूको तुलनात्मक अध्ययन र अनुसन्धानहरू भइरहेका छन् ।

तिनैमध्ये केही अध्ययनहरूलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

१. हिरामणी शर्मा पौड्याल (२०३८) ले कुमाल भाषाको अध्ययन गरी कुमाल भाषा र नेपाली भाषाबीच तुलनात्मक र वर्णनात्मक अध्ययन गरेको पाइन्छ । व्याकरणिक कोटिहरूको वर्णन गरेका छन् । कुमाल संस्कृति, संस्कार, कला, पेशा र रितिरिवाजको विवेचनात्मक अध्ययन र अनुसन्धान गर्नुभएको छ । भोजपुरी, थारू, बोटे र दरै भाषाका शब्द, धातु र विभक्ति आदि बीच समानता र असमानता छुट्याउने प्रयास गरेको पाइन्छ । यो अध्ययन कुमाल भाषाको अनुसन्धान गर्ने र सिकाइको लागि महत्वपूर्ण रहेको छ ।
२. बाघवीर मुखिया कुमाल (२०७१) ले साविकको पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अर्थात् प्रदेश सङ्ख्या ५ को विभिन्न ठाउँ पाल्पा, गुल्मी, तनहुँ, काँस्की, लमजुङ र अर्घाखाँची जिल्लामा बसोबास गर्ने कुमाल समुदायको नृत्य, पूजाआजा, रितिरिवाज र संस्कारको बारेमा अध्ययन गर्नुभएको पाउन सकिन्छ । यसबाट कुमाल भाषा र संस्कृति सम्बन्धि थप अध्ययन र अनुसन्धान गर्न मार्गदर्शन पाइन्छ ।
३. दलबहादुर कुमाल (२०७०)ले कुमाल जातिको परिचय नामक पुस्तकको माध्यमबाट कुमाल जातिको संस्कारहरूको बारेमा उल्लेख गरी रीतिरिवाज र परम्पराको बारेमा सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको पाइन्छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यमा सामग्री सङ्कलनका लागि क्षेत्रीय पद्धति र पुस्तकालयीय अध्ययन विधिलाई मुख्य रूपमा प्रयोग गरिएको छ । आवश्यकताअनुसार अन्तर्वार्ताकोसमेत प्रयोग गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीहरूको अध्ययन वर्णनात्मक विधिद्वारा गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

अध्याय एक : शोधपरिचय

अध्याय दुई : कुमाल जातिको सामान्य परिचय

अध्याय तीन : कुमाल भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

अध्याय चार : कुमाल भाषाका आधारभूत शब्दहरू र उखान प्रयोगको अवस्था

अध्याय पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

सन्दर्भ सामग्री

अध्याय : दुई

कुमाल जातिको सामान्य परिचय

२.१. पृष्ठभूमि/ विषय परिचय

नेपाल क्षेत्रफलका हिसावले सानो मुलुक भएपनि बहुभाषिक, बहुधार्मिक र बहुसांस्कृतिक, अनेकतामा एकता र जातीय विविधताले भरिएको दक्षिण एसियाको एक सुन्दर रमणीय देश हो । यहाँ विभिन्न भाषाभाषीका मानिसहरूको बसोबास भएको पाइन्छ ।

यहाँ विभिन्न जाति, भाषा र धर्मका मानिसहरूको बसोबास रहेको पाइन्छ । वि. सं. २०६८ को जनगणनानुसार नेपालमा १ सय २३ भाषा बोलिन्छन् (राष्ट्रिय जनगणना, २०६८) । त्यसभन्दा बाहेक पनि १३ हजार ७ सय ४९ जना व्यक्तिहरू अज्ञात भाषा बोल्ने गरेको तथ्य उक्त जनगणनामा उल्लेख गरिएको छ । नेपालको संविधान २०७२ अनुसार नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् । इनथलगत २०००मा नेपालमा १०० भन्दा बढी भाषाहरू रहेको जानकारी दिइएको छ । यसैगरी एकातिर नेपालमा बोलिने कतिपय भाषाहरू सङ्कटको स्थितिमा छन् भने अर्कोतिर वक्ताहरू घट्दो क्रममा रहेकोले केही भाषाहरू लोप भइसकेका पनि छन् । वि. सं. २०६८ को जनगणनानुसार नेपालमा १२३ भाषाहरू रहेका छन् । भाषाशास्त्रीहरूका अनुसार नेपालमा चार परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् ।

नेपालमा भारोपेली भाषा परिवारका भाषाहरूको सङ्ख्या ७० प्रतिशत जति बोलिन्छ । यस परिवारका विभिन्न भाषाका वक्ताको सङ्ख्या वि.सं. २०६८ को जनगणनाअनुसार यस भाषा परिवारमा १८ भाषा परिवारको भाषिक जनसङ्ख्या प्रस्तुत गरेका छन् । जस्तै : नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, अवधी, बज्जिका, थारू, दनुवार, माझी, बोटे र खस आदि रहेका छन् । त्यसैगरी भोटवर्मेली भाषा परिवारका भाषाहरू सङ्ख्यात्मक रूपमा बढि छन् । वि.सं. २०६८ को जनगणनानुसार ३५ भन्दा बढी जातिहरूको भाषिक जनसङ्ख्या उल्लिखित छ । भोटवर्मेली भाषा परिवारभित्र राई, लिम्बू, तामाङ, भोटे, चेपाङ, धामी, धिमाल, थकाली, जिरेल, सुनुवार, लेप्चा र मेचे आदि रहेका छन् । नेपालमा बोलिने द्रविड भाषा परिवारमा भाँगड भाषामात्र बोलिन्छ । पूर्वी तराईमा पाइने किसान जाति

द्रविड मूलका भए पनि उनीहरू मैथिली भाषाको बढी प्रयोग गर्छन् भन्ने विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त हुन्छ । जनगणनामा दिएको द्रविड भाषा परिवारका (भाँगाड) भाषाका वक्ता नेपालमा २८ हजार ६ सय १५ रहेका छन् ।

नेपालमा बोलिने आग्नेय भाषा परिवारको प्रमुख भाषा सतार हो । यो भाषा भ्रपा र मोरङ जिल्लामा बोलिन्छ । भ्रपा जिल्लामा आग्नेय भाषा परिवारको खडिया भाषा बोलिने सूचना भाषाशास्त्रीहरूले दिएका छन् । नेपालमा सतार वक्ताहरू ४२ हजार २ सय र खडिया भाषाको वक्ता ४ हजार ६ सय ६७ रहेका छन् ।

नेपालमा कुसुण्डा भाषाको वक्ताको सङ्ख्या ८७ जना रहेको छ भने भाषा थाहा नभएको वक्ता २ लाख ८० हजार ७ सय ९० रहेको छ (जनगणना २०६८) । मुख्य रूपमा नेपालको ६८ जिल्लामै बसोबास भएपनि अधिक जनसङ्ख्या भएको जिल्लाहरू नवलपरासी, गुल्मी, तनहुँ, गोरखा, पाल्पा, अर्घाखाँची, लमजुङ, धादिङ, नुवाकोट, काँस्की, दाङ, प्युठान, स्याङजा र रूपन्देही, संखुवासभा, कपिलवस्तु, भ्रपा र इलाम हुन् । भित्री मधेश, पहाडी प्रदेश र हिमाली प्रदेशका अरू जिल्लाहरूमा पनि कुमालको बस्ती केही पातलो रहेको छ । पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल एकीकरणमा कुमालहरूले लँडाइका सामग्री ओसार पसार गर्न र सञ्चारसम्बन्धि काम गर्न सघाएको भनाइ वयोवृद्धहरूको रहेको छ (जीतबहादुर कुमाल, गोरखा) । हिन्दू धर्मअनुसार कुमाल शब्द सत्य युगदेखि नै देव दानवहरूले प्रयोग गर्दै आएको श्री स्वस्थानी व्रतकथामा उल्लिखित रहेको छ । संसारको प्राचीन भाषा संस्कृतमा माटोको भाँडोलाई 'कुम्भ' र भाँडोको आकार दिएर सजाउने र निर्माण गर्ने मानिसलाई 'कार' भनिएको पाइन्छ । त्यसैगरी नेवारी भाषामा कुमाल शब्दलाई 'कुम्हा' भनिन्छ । संस्कृत भाषामा कुम्भकार भनेको 'माटोको भाँडाकुँडा निर्माण गर्ने कलाकौशल भएको व्यक्ति' भन्ने अर्थ हुन्छ । पछिल्लो नेपाली भाषामा अपभ्रंश हुँदै सरलीकरण गरेर 'कुमाल' भनिएको हो । 'कुम्भकार' शब्द अपभ्रंश र प्राकृत हुँदै कुम्हाल, कुम्हार- कुमार हुँदै कुमाल बनेको हो ।

पहिले पहिले आफ्नो जाति र थर बताउनु, भन्न र लेखाउनु हिचकिचाउने कुमाल समुदायका मानिसहरूमा अहिले जातीय संस्कृति र भाषा संरक्षण र विकास गर्नकै लागि भएपनि थर भने सत्य बताउनु थालेको पाइन्छ । यद्यपि, शोध अनुसन्धानको सिलसिलामा अबै पनि कतिपय गाउँठाउँ विशेषतः गुल्मी, नुवाकोट, पूर्वी क्षेत्रका जिल्लाहरूमा आफ्नो जाति र थर ढाँट्ने अनि अर्कै जातिको थर बताउने गरेको पाइन्छ । जस्तो : राना, सुमाल,

हिमाली, प्रजापति आदि । 'कुमाल' जात वा थरलाई नराम्रो भाव राखी हीनताबोधको दृष्टिकोण हाबी भएको पाउन सकिन्छ । यो प्रवृत्ति हाल आएर शिक्षा, चेतना र एकतावद्ध समाज आदि अभियानले केही कमी भएको छ ।

स्थानीय वयोवृद्ध बलबहादुर कुमाल र खुमबहादुर कुमालका अनुसार नेपालमा आदि कालदेखि नै बसोबास गर्दै आइरहेका छन् । उहाँहरू आफ्नो परिवारको बाह्रौं पिढीं बितिरहेको बताउनुहुन्छ । वहाँहरूले कुमाल जाति आर्य इरानेली शाखाको कुमाल भाषा बोल्ने जाति भएको र भारतीय कुमाउ गढवाली पुख्र्यौली थलो बताउनुहुन्छ । यसका साथै भारतको पश्चिम बङ्गाल, सिक्कीम, आसाम, भुटान, बर्मा र म्यानमारमा पनि कुमालहरू बसोबास गर्दछन् । कुमाल जातिहरूले बोल्ने भाषालाई कुमाल भाषा भनिन्छ । कुमालहरूको शारीरिक बनावट आर्यहरूसँग समान प्रकृतिको हुन्छ । प्रकृतिपूजक आदिवासीका विशिष्ट अभिलक्षणहरू यस जातिमा पाइन्छ । कुमाल जातिको परम्परागत पेशा माटोको भाँडाकुँडा बनाउनु हो भने सहायक पेशा कृषि नै हो । कृषिका अतिरिक्त माछा मार्ने गर्छन् भने आजकल रोजगारका लागि विदेश जाने पनि गर्छन् । सरकारी जागीरमासमेत रहेका छन् । राजनीतिक चेतनाको कमी, राज्यको उपल्लो तहमा पहुँचको अभाव, गरिवी, अशिक्षा र पछ्यौटेपन आदिले राज्यका अङ्गमा न्यून उपस्थिति रहेको पाइन्छ ।

२.२. कुमाल जातिले प्रयोग गर्ने भाषाको सामान्य परिचय

नेपालमा सम्पूर्ण जनसङ्ख्यामध्ये दोस्रो भाषाको रूपमा ४४.६४ प्रतिशतले नेपाली भाषा र ५५.३५ प्रतिशतले थारू, मैथिली, बङ्गाली र हिन्दीलगायत अन्य भाषाको प्रयोग गर्दछन् (जनगणना २०६८) । नेपालको पहाडी, तराई र हिमाली प्रदेशका विभिन्न जिल्ला खासगरी प्रदेश सङ्ख्या ५ मा कुमाल जातिले बोल्ने भाषा कुमाल भाषा हो । यो भाषा संस्कृत र अर्द्धमागधी हुँदै विकसित भाषा हो कुमाल भाषा आर्य इरानेली शाखाको एउटा स्थानीय भेद ग्रहण गरेको छुट्टै भाषा हो । कुमालभाषीहरू खासगरी पाल्पा, अर्घाखाँची, गुल्मी, गोरखा, तनहुँ, कास्की, नवलपरासी, धादिङ आदि जिल्लामा बढि मात्रामा बोल्ने गर्दछन् भने अन्य स्थानमा निकै कम मात्रामा बोलिने गरेको पाइन्छ । कुमाल भाषाको मूल थलो भारतको कुमाउ गढवाल, नेपालको गोरखा, अर्घाखाँची र पाल्पा रहेको छ । कुमाल भाषा थारू, बोटे, भोजपुरी, दरै, मगर र नेपाली भाषाको बाहुल्यताको प्रभावमा रहेको छ ।

यसरी मातृभाषामा पठनपाठन नहुनु, सरकारी कामकाजको भाषा अरू नेपाली भाषा नै प्रचलित हुन र कुमाल भाषीको जनसङ्ख्या कम हुनु आदि कारणले कुमाल भाषा लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेको छ । यो भाषाको संरक्षणको लागि सबै कुमाल समुदाय र राज्यको पहलकदमी नितान्त जरूरी छ ।

२.३ शारीरिक बनोट र स्वभाव

अत्यन्त पछाडि परेका र पारिएका जाति कुमालहरू अनुहार र शारीरिक बनावटमा नेपालकै अन्य तराई मुलका जातिहरू थारू, मगर, माभी र गुरुङसँग धेरै मेल खान्छ । अर्थात् कुमालहरू आर्य भएकोले आर्यहरूसँग मेल खान्छ भने पहाडी र हिमाली भेगमा बस्ने कुमालहरूको मङ्गोलियन प्रकृतिको जस्तो पनि देखिन्छन् । ५ देखि ५ इन्चसम्म पुरुष र महिला ५ फिट ३ इन्च सम्मको उचाइ भएको गहुँगोरो वर्ण भएका कसिलो र फुर्तिलो शरीर पाइन्छ । बाक्लो आँठ, नाक थेप्चो, लामा कान, चिम्सो चिउँडो, फुक्क उठेका गाला, साना आँखीभौँ, चौडा काँध कालो र बाक्लो कपाल दुवैको देखिन्छ ।

यो जातिका मानिसहरू नौलो मानिससँग वा अन्य समुदायसँग घुलमिल हुन हिचकिचाउने स्वभावका हुन्छन् । तर अहिले समयसापेक्ष यिनीहरूमा धेरै परिवर्तन भइरहेको छ । यिनीहरू हेर्दा सरल, इमानदार, लगनशील र परिश्रमी हुन्छन् ।

२.४. रहनसहन र आवास

औलो रोग पचाउनसक्ने क्षमता भएकोले खोली किनार, बेंसी, दून र टार भित्री मधेशजस्ता ठाउँहरूमा परापूर्वकालदेखि करिब ४०० वर्ष पहिलेदेखि आफ्नो पूर्वजको थलोलाई छोडेर बाहिर बसाइसराइ नगर्ने प्राचीन संस्कार थियो । तर पनि पेशा व्यवसायको सिलसिलामा माटोको भाडाँकुँडा सर्वत्र विक्री हुने भएकोले कुमालहरू नेपालका सबै जिल्लाहरूमा बस्दै आएका छन् ।

कुमालहरू जीविकोपार्जनको मूल पेशा माटोको भाँडावर्तन बनाउने हो भने कृषि, माछा मार्नु र वैदेशिक रोजगारमासमेत जाने गर्न थालेका छन् । कुमालहरूको घर प्राय फूस, छ्वाली र खरको छानो भएको हुन्छ । गारो ढुङ्गा र माटोले लगाइएको हुन्छ । रातो माटोले लिपेको २ तलेसम्मको परम्परागत घुमाउने घर हुन्थ्यो । अहिले समयानुकूल पक्की

घर टिनले छाएको पनि बनाउँदै छन् । वस्तुभाउका लागि छुट्टै गोठ बनाइएको हुन्छ । सुँगुर पाल्ने खोर अधिकांश घरमा बनाएकै हुन्छ ।

२.५ वेशभूषा र गहना

कुमालहरू समथर भूभाग, पहाड र हिमाली भूभागमा बस्ने गरेका जस्तोसुकै मौसम पनि शरीरको अनुकूलन क्षमता भएकोले पनि बसोबासको भौगोलिक स्थानहरू बैँसी, दून, टार आदि हुन् । यिनीहरू ऋतु र मौसमानुसारका कपडा लगाउने गर्दछन् । विशेषगरी कालो टोपी, इष्टकोट, दौरा, कछाड, पटुका, सुरूवाल खराउ लगाउँछन् । महिलाहरू भने गुन्यू, चोली, पटुका, कुमाल जातिका महिलाहरू हवेल, मुगाँको माला, ठिँगुरा, चाँदी र रैयाको हार, फूली बुलाकी, ढुङ्ग्री आदि लगाउने गर्दथे ।

२.६. खानपिन

कुमाल जाति मूलतः आर्यन सम्प्रदायभित्र पर्छ । यिनीहरूलाई पछिल्लो समय मङ्गोलियन हुन भन्ने भनाइ पनि सुन्नमा आएको छ तर पुर्ख्यौली इतिहास र भाषाको विशेषता केलाउदा आर्यन समुदाय भएको प्रशस्त आधार र प्रमाण फेला परेको छ । हिमाली र पहाडी भेगमा बस्ने कुमालहरू मङ्गोलियन हुन् भन्ने गरेको पनि पाइन्छ । सबै प्रकारका खाद्यान्न वस्तुहरू खान्छन् । माछा, सुँगुरको मासु, साग, सिस्नु, ढिँडो आदिमा निकै सौखिन हुन्छन् । जाँड, रक्सी छ्याड आदि पनि खाने गर्छन् ।

अध्याय : तीन

कुमाल भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

३.१. व्यतिरेकी विश्लेषणको परिचय

व्यतिरेकी विश्लेषण समानता र भिन्नता देखाउने तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित हुन्छ । व्यतिरेकी भाषाविज्ञानलाई सर्वप्रथम सन् १९४१ मा होफले प्रयोग गरेका हुन् । व्यतिरेकी विश्लेषणले सन् १९४० देखि सन् १९६० को अवधिमा स्थापित हुने मौका पायो र यसमा दुई वटा भाषाको व्यवस्थित रूपले तुलनात्मक अध्ययन भयो ।

सन् १९४५ मा फ्राइलले संयुक्त अमेरिकामा भाषा शिक्षणका सम्बन्धमा दुई भाषाको तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामग्री बढी उपयोगी हुने बताएपछि अरू अध्येता तथा भाषाबैज्ञानिकहरू पनि व्यतिरेकी विश्लेषणको अध्ययनतर्फ आकर्षित हुन थाले । यस शैक्षिक अवधारणाको विकास गर्न सन् १९५३ मा बेन्निख र सन् १९५० मा रोवर्ट ल्याडोले उल्लेखनीय भूमिका खेले । 'लिङ्गिविष्टिक एक्कोकल्चर' पुस्तकमा ल्याडोले विदेशी वा अन्य भाषा सिक्दा मातृभाषाको प्रकृतिअनुसार कुनै व्यक्तिलाई सिक्न सजिलो हुने र कुनैलाई गाह्रो हुने कुरा बताए । मातृभाषाका विशेषताहरू दोस्रो भाषाका विशेषताहरूसँग मिल्दाजुल्दा भएमा सिक्न सजिलो हुन्छ र यदि मिल्दाजुल्दा नभएमा सिक्न कठिन हुन्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत गरेपछि व्यतिरेकी विश्लेषण अध्ययन आफैँ विस्तारित भयो ।

विशेषतः : शैक्षणिक प्रयोजनले अभिप्ररित भएको यसको सैद्धान्तिक अवधारणाको प्रतिपादन रोवर्ट लाडोले गरेका हुन् भन्न सकिन्छ (भण्डारी, २०५४) । दोस्रो भाषा शिक्षणको क्षेत्रमा देखा परेको व्यतिरेकी विश्लेषणले भाषाको संरचनात्मक समता र भिन्नतालाई विशेष जोड दिएको पाइन्छ । तसर्थ दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरू सम्बन्धी व्यवस्थाका उपव्यवस्थाहरूको समता र भिन्नतासम्बन्धि तुलनात्मक अध्ययनसँग व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धित छ (अधिकारी, २०६२:१२०) । यसलाई दुई वटा भाषाको व्याकरणिक संरचना तुलनात्मक व्याख्या गर्न उपयोगी ठानिन्छ ।

व्यतिरेकी विश्लेषणले दोस्रो भाषा सिकाइका वर्णनात्मक, रूपात्मक तथा वाक्यात्मक स्तरमा प्रथम भाषाले पार्ने प्रभावलाई पनि जोड दिइएको छ । पहिलो भाषा र दोस्रो भाषा

बीचको भिन्नता परीक्षणबाट दोस्रो भाषाको सिकारूले गर्ने सम्भावित त्रुटिको पूर्वानुमान गर्न सहयोग पुग्दछ ।

३.२. भाषा शिक्षणमा व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगिता

व्यतिरेकी विश्लेषणबाट स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाको बीच समानता र भिन्नताबारे जानकारी प्राप्त हुन्छ । शैक्षणिक प्रयोजन नै यसको मुख्य अभिष्ट हो । सी. सी. फ्राइजको प्रारम्भिक अवधारणा दोस्रो भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा दुई वटा भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामग्री बढी उपयोगी हुन्छ । यसबाट यसको उपयोगिता प्रष्टिन्छ ।

हामी यो कुरामा विश्वास गर्न सक्छौं, हाम्रो सिकाइ तथा विदेशी भाषाको शिक्षणमा स्रोत भाषाको हस्तक्षेपबाट त्रुटि तथा कठिनाइहरू देखा पर्दछन् । यथार्थतः स्रोतको संरचनाभन्दा हामीले सिक्ने दोस्रो वा विदेशी भाषाको संरचना भिन्दै हुन्छ । भाषिक अभिव्यक्तिमा सिकाइगत अभिव्यक्तिको कठिनाइलाई पनि अपेक्षा गरेका हुन्छौं । संरचनागत समानता देखा परेमा त्यहाँ कठिनाइको पनि अपेक्षा गरिँदैन । र शिक्षणको पनि आवश्यकता पर्दैन । त्यसैले व्यतिरेकी विश्लेषणअनुसार शिक्षण संरचनात्मक भिन्नताका बुँदाहरूबाट निर्देशित हुन्छ । तसर्थ भाषा शिक्षणमा व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगितालाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ ।

- क. रोवर्ट ल्याडोले प्रस्ताव गरेअनुसार व्यतिरेकी विश्लेषणमा शिक्षण पद्धति र द्विभाषिक प्रक्रियाको अध्ययन हुने ।
- ख. दोस्रो भाषाशिक्षण गर्दा आइपर्ने कठिनाइहरूको जानकारी पाइने ।
- ग. छिटोछरितो रूपमा प्रभावकारी शिक्षण गर्न ।
- घ. आवश्यक पाठ्यसामग्री, पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यक्रम निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउन ।
- ङ. त्रुटि विश्लेषणलाई आवश्यक मार्गदर्शन गर्न ।
- च. दुवै भाषाको समानता- असमानताको अध्ययन गर्ने भएकोले शिक्षार्थीलाई भाषाको कठिन पक्षको पूर्वानुमान गरी समयमा नै अभ्यास गर्न तत्पर गराउन ।
- छ. सिकारूको अभिवृत्ति, शिक्षण विधि, तथा सामग्रीको निर्माण तथा शिक्षकको उत्प्रेरकत्वको भूमिकामा सहयोग हुने ।

ज. हिजोआज व्यतिरेकी विश्लेषण भाषाको अन्य क्षेत्रमा पनि प्रयोग हुन थालेको छ जस्तै सङ्कथन विश्लेषण यस प्रक्रियालाई व्यतिरेकी सङ्कथन विश्लेषण भनिन्छ । यी भाषाको व्यावहारिक पक्षको विश्लेषण गर्न उपयोगी हुन सक्छ ।

३.३ शब्दहरूको स्रोत

कुनै भाषामा पाइने र प्रयुक्त हुने यावत शब्दहरूको समूहलाई त्यस भाषाको शब्द भण्डार भनिन्छ । जुन भाषाको गतिलो शब्दभण्डार हुन्छ । त्यही भाषालाई विकसित भाषा भनिन्छ भने जुन भाषाले विभिन्न स्रोतबाट शब्दहरू लिएर आफ्ना व्याकरणात्मक साँचोमा ढालेर सरल र सुबोध तुल्याउँदै चारैतिर आफ्नो शक्ति बढाउने काम गर्दछ, त्यसलाई परिष्कृत एवं विशिष्ट भाषा भनिन्छ (चापागाइँ, २०५५, पृष्ठ : २३) ।

कुनै पनि भाषामा आफ्ना शब्दमात्र हुँदैनन् । प्रत्येक भाषाले आवश्यकतानुसार अन्य भाषाबाट पनि शब्द ग्रहण गरेको हुन्छ । भाषापिच्छे प्रयोग गरिने शब्दहरूको सङ्ख्या फरक हुनसक्छ । नेपाली भाषामा प्रयोग, व्यवहार गरिएका शब्दहरूलाई मौलिक र आगन्तुक गरी दुई किसिमले बाँडिएको छ । कुमाल भाषामा पनि मौलिक र आगन्तुक गरी दुई किसिमले वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

कुमाल भाषामा लिखित दस्तावेज पर्याप्त नभएको र कथ्य भाषामा मात्र सीमित भएकोले यसका मौलिक शब्दहरू पहिचान गर्न कठिन छ । एकातिर जन्मद्वै द्विभाषिक बन्नुपर्ने बाध्यता र अर्कोतिर बहुभाषिक पनि । आफ्नो भाषा सम्झेर मात्र बोल्ने/भन्ने बुढापाकाहरू बीचबाट यस भाषाको खोजी गर्नुपर्ने भएकोले यस शोधमा उनीहरूले प्रयोग व्यवहारमा ल्याएका शब्दहरूलाई नै आधार मानी कुमाल भाषाको अध्ययन गरिएको छ ।

३.४ कुमाल भाषा र नेपाली भाषाको विश्लेषणको आधार

३.४.१ शब्दवर्ग

शब्दवर्गको आधारमा नेपाली भाषा र कुमाल भाषा एक वा एकभन्दा बढी रूपबाट बनेको अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । बोल्दा कुनै पनि वाक्यमा शब्दहरू अलग अलग रूपमा उच्चरित भएको सुनिनु नै शब्दको पहिचान गर्ने मुख्य आधार हो । शब्द हुनलाई एक वा एकभन्दा बढी रूप, अर्थयुक्त र खास किसिमको वाक्यात्मक कार्य (शब्दवर्गीय कार्य) आवश्यक हुन्छ (अधिकारी, २०६३, पृष्ठ-५५) । भाषामा प्रयोग भएका

शब्दहरूलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक र विस्मयादिबोधक गरी आठ वर्गमा विभाजन गरेको पाइन्छ । कतै कार्यका आधारमा शब्दलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात गरी नौ वर्गमा विभाजन गरिएको पाइन्छ (शर्मा, २०५६, पृष्ठ-२५) ।

एक वा एकभन्दा बढी ध्वनिहरू मिलेर एउटा कुनै खास अर्थको अभिव्यञ्जना गर्ने ध्वनिहरूको समूहलाई 'शब्द' र ती शब्द वाक्यमा व्यवहारयुक्त बन्दछन् भने 'पद' भनिन्छ (चापागाई, २०५५, पृष्ठ-२८) । यिनै पदहरूलाई रूपका आधारमा रूपान्तरित हुने वा विकारी र रूपान्तरित नहुने वा अविकारी गरी दुई वर्गमा राखी विकारीभिन्न नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया तथा अविकारी वर्गभिन्न अव्यय वर्गका शब्दहरूको यहाँ चर्चा गरिएको छ ।

३.४.२. नाम

नामको वर्गीकरण गर्दा परम्परागत व्याकरणमा अर्थगत एवम् धारणात्मक आधारलाई महत्व दिइएको पाइन्छ । नामले देखाउने वाक्यात्मक तथा रूपात्मक विशेषतालाई विचार गर्दा व्यक्ति र जाति, सङ्ख्येय र असङ्ख्येय, नाम र कोटिकार, सजीव र निर्जीव, मानवीय र अमानवीय आदि आधारमा पनि नामको वर्गीकरण गरेर केही भिन्न दृष्टि राखेको पाइन्छ (अधिकारी, २०६२) । परम्परागत नेपाली व्याकरणमा नामलाई पाँच भागमा बाँडिएको छ । कुमाल भाषामा पनि नामलाई पाँच भागमा बाँडिएको पाइन्छ ।

क. व्यक्तिवाचक नाम

विशिष्ट वस्तु, व्यक्ति, स्थान वा धारणा बुझाउने शब्दहरू नै व्यक्तिवाचक नाम हुन् । नेपाली भाषा र कुमाल भाषाका नामहरू यसप्रकार छन् ।

जस्तै :

नेपालीमा	कुमालमा
टाउको	टाउकाँ
नाक	नाख
पशुपतिनाथ	पशुपतिनाथ
सगरमाथा	सगरमाथा

हत्केला	हातथेला
भीम	भीम
विराटनगर	विराटनगर
रङ्गेली	रङ्गेली
काठमाडौँ	काठमाण्डु
सुनवर्षी	सुनवर्षी
खाँची खोला	खाँची खोला
अर्घाखाँची	अर्घाखाँची
दँशै	परवौ
तिहार	तियार
भारत	भारत

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ । जस्तै :

- नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा व्यक्तिवाचक नामहरू समान रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

ख. जातिवाचक नाम

व्यक्ति, वस्तु र स्थान आदिको एउटै प्रकारका जातिका सबै दर्साउने नाम जातिवाचक नाम हो । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा पाइने जातिवाचक नामका उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

नेपाली	कुमाल
मानिस	मन्छे
गाई	गाई
बाख्रो	बकरी
बाँदर	बाँदर
आँप	आम

बाबु	बौ
आमा	आँबै
रूख	रूक
गँड्यौला	गँडेला
पहाड	पहाड
गिलाँस	गिलास
पथ	बट्टे

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै : नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा जातिवाचक नामहरू समान रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

ग. द्रव्यवाचक नाम

नाप वा तौल भएको अगणनीय पदार्थ बुझाउने तथा परिमाण बुझाउने नामलाई द्रव्यवाचक नाम भनिन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा भएका यस्ता नामका उदाहरणहरू :-

नेपाली	कुमाल
हुस्सु	फाँक
चामल	चामल
गहुँ	गहुँ
नुन	नुन
सुन	सोना
माटो	माटी
बालुवा	बालु
दाउरा	सीठा

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ । जस्तै :-

१. नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा द्रव्यवाचक नामहरू समान रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

घ. समूहवाचक नाम

व्यक्ति वा वस्तुको समुदायलाई बुझाउने शब्दलाई समूहवाचक नाम भनिन्छ ।
नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा पाइने समूहवाचक नामका केही उदाहरणहरू :-

नेपाली	कुमाल
बथान	बथान
ताँती	हारी
भुप्पो	भौँक्का
घरी	घरी
परिवार	जाहान
फौज	फौज
जन्ती	बराँत्
हुल	घुँयचा
समिति	समिति
थुप्रो	थुप्रा
गोलो	गोला

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ । जस्तै :-

१. नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा समूहवाचक नामहरू समान रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

ड. भाववाचक नाम

अनुभूति, धारणा तथा व्यक्ति वा वस्तुको गुण, कार्य र अवस्था जनाउने शब्दलाई भाववाचक नाम भनिन्छ । कुमाल भाषामा पाइने यस्ता नामहरू यसप्रकार छन् ।

नेपाली	कुमाल
रिस	रिस
डाहा	डहन
असल	खास्सा
बोलाइ	बोली
हिँडाइ	हेडाइ
थकावट	थकाइ
आवश्यकता	खट्टै

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ, जस्तै :-

- नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा भाववाचक नामहरू समान रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

३.४.३ सर्वनाम

नाम वा नामपद समूहको पुनरुक्ति रोकन सट्टामा आउने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । यसलाई अर्को शब्दमा सट्टे नाम पनि भनिन्छ । सर्वनामले नामको जस्तो निश्चित धारणा दिदैन बरू यसले निर्देश गर्ने अर्थ सन्दर्भ सङ्केतमात्र हुन्छ । कुमाल भाषामा पनि सर्वनाम शब्दहरू पाइन्छन् । सर्वनाम शब्दहरूलाई कार्यगत विविधताको आधारमा विभिन्न वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

यस शोधपत्रमा कुमाल भाषाका सर्वनामहरूलाई निम्नअनुसारका शीर्षकमा चर्चा गरिएको छ :-

क. पुरुषवाचक सर्वनाम

बोल्ने (वक्ता), सुन्ने (श्रोता) र विषयको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ । वक्तालाई जनाउने भए प्रथम पुरुष, श्रोतालाई जनाउने भए द्वितीय पुरुष, तथा वक्ता र श्रोता बाहेकको सन्दर्भ जनाउने भए तृतीय पुरुष भनेर पुरुषवाचक

सर्वनामलाई तीन भागमा छुट्याइन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा पाइने यस्ता सर्वनामका उदाहरणहरू यसप्रकार रहेका छन् :-

अ. प्रथम पुरुष

नेपाली	कुमाल
म	मइँ
हामी	हामरे
१. म छिटो उठ्छु ।	मइँ चाँडै उठैनु ।
२. हामी सबै उठ्छौं ।	हामरे सखारै उठीला ।

आ. द्वितीय पुरुष

नेपाली	कुमाल
१. तँ/तिमी/तपाईँ	तँइ/तोरे/तरू
२. तँ रेडियो सुन्छस् ।	तँइ रेडिया सुनैले ।
३. तिमी घर जान्छौ ।	तोरे घर जाले ।
४. तपाईँ कहिले आउनुभयो ?	तरू कइले आइलौ ।
५. तिमीहरू सन्धिखर्क जान्छौ ।	तोरेहर सन्धिखर्क जावैल ।

इ. तृतीय पुरुष

नेपाली	कुमाल
ऊ	ऊ
उनी/उनीहरू	उन्के/उन्केर
त्यो	तो
तिनीहरू	तिनीहर
यो	यो
यिनीहरू	यिनीहर

१. ऊ खेल्छ ।	ऊ खेल्ला ।
२. उसको भोलि जाँच छ ।	उसक काली जाँच बाटै ।
३. तिनी घर जान्छिन् ।	तिनी घर जाली ।
४. तिनीहरू घर जान्छन् ।	तिनीहरू घर जावैल ।
५. यिनीहरू घर जान्छन् ।	यिनीहरू घर जावैल ।
६. यो छिटो पुग्छ ।	यो ह्वार्त पुक्ला ।
७. त्यो घर जान्छ ।	तो घर जाला ।

नेपाली भाषामा जस्तै कुमाल भाषामा पनि पुरुषवाचक सर्वनाम पनि तीन किसिमका भए पनि द्वितीय पुरुषमा बाहेक तृतीय पुरुषमा कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग भएको पाइँदैन ।

ख. दर्शकवाचक सर्वनाम

नजिक वा टाढाका व्यक्ति वा वस्तुलाई तोकेर बताउने सर्वनामलाई दर्शकवाचक सर्वनाम भनिन्छ । यी सर्वनामलाई सामान्यतया दुई भागमा बाडिन्छ । जसमा नजिकको सम्बन्ध देखाउन निकटवर्ती र टाढाको सम्बन्ध देखाउने दूरवर्ती । नेपाली भाषा र कुमाल भाषाका सर्वनामका उदाहरणहरू यसप्रकार छन् :-

नेपालीमा	कुमालमा
१. त्यो सगरमाथा हो ।	तो सगरमाथा होक् ।
२. यहाँ ठाउँ छैन ।	याँ थम नाखै ।
३. त्यही वस्तु होस् ।	तेईँ बसः ।
४. यिनीहरू यता आए ।	यिनीहरू यतै अइलौ ।
५. तिनीहरू उता गए ।	तिनीहरू वतै गइलौ ।
६. यो सयपत्री फूल हो ।	यो सयपत्री फूल होक् ।

माथिको उदाहरणबाट नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा दर्शकवाचक सर्वनामको प्रयोगमा समानता देखिन्छ ।

ग. प्रश्नवाचक सर्वनाम

कुनै व्यक्ति वा वस्तुका बारेमा प्रश्न गरेको कुरा जनाउने प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा प्रश्न गरेको बुझाउने सर्वनामको उदाहरण यसप्रकार पाइन्छ ।

नेपालीमा

कुमालमा

१. तिम्रो नाम के हो ?	तोरेक नाउँ के होक् ?
२. तपाईं कहाँ जानुहुन्छ ?	तरू काँहा जावैल ?
३. मुखियाँको घर कुन हो ?	मुखियाक घर कँउना होक् ?
४. घरमा को छ ?	घरमा कँउना बाटै ?
५. रमेश के लिन्छ ?	रमेश के लेला ?

घ. आत्मवाचक सर्वनाम

जुन सर्वनामबाट अपनत्वको बोध हुन्छ वा आफू जनाउने गर्दछ, त्यसलाई आत्मवाचक सर्वनाम भनिन्छ । आत्मवाचक सर्वनाम प्रथम, द्वितीय । तृतीय पुरुष जुनसुकै सन्दर्भमा प्रयोग हुन सक्छन् (अधिकारी, २०६३, पृष्ठ-३३) । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा यस्ता सर्वनामको उदाहरण यसप्रकार रहेका छन् :-

नेपालीमा

कुमालमा

१. तिम्री आफूलाई ठूलो नठान ।	तोरे आफइके माहा निठान ।
२. हामीले पहिले आफूलाई चिन्नुपर्छ ।	हावरैले पइला आफइके चिनइपर्ला ।
३. रेशम आफू पढी अरूलाई पढाउँछ ।	रेशम आफई पढीकीन् अरके पढाला ।

४. आफू बजार जाने अरू घरमा बस्ने । आफू बजार जानी आर घरमा बस्नी ।

माथिको उदाहरणबाट नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा आत्मवाचक सर्वनामको प्रयोगमा समानता देखिन्छ ।

ड.सम्बन्धवाचक सर्वनाम

एउटा उपवाक्यको अर्को उपवाक्यसँग सम्बन्ध जोड्न आउने सर्वनामलाई सम्बन्धवाचक सर्वनाम भनिन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा पाइने सम्बन्धवाचक सर्वनामका उदाहरणहरू :-

नेपाली

१. जे भेटिन्छ, त्यो ल्याऊ ।

२. जो गरिव छ, उसलाई मदत गर ।

३. जे भन्छौ, म त्यो गर्छु ।

कुमाल

जे भेटेला, तो नेन्/आन् ।

जौन गरिव बाटै, उसके मदत कर ।

जे कहेल, मइ तो करैनु ।

माथिको उदाहरणबाट नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा सम्बन्धवाचक सर्वनामको प्रयोगमा समानता पाइन्छ ।

३.४.४ विशेषण

सामान्यतया जुन शब्दले नामको विशेषता जनाउँछ, त्यसलाई विशेषण भनिन्छ । विशेषणले नामलाई सीमित र सङ्कुचित पार्ने काम गर्दछ, तथा नामको गुण, दोष, परिमाण आदि विशेषता बुझाउँछ (श्रेष्ठ, २०५३ पृष्ठ-४८) ।

विशेषणले नाम वा नामिक पदको वर्णन गर्छ, अथवा नामको अर्थलाई स्पष्ट गर्ने, विस्तार गर्ने, सीमित गर्ने वा विशिष्ट बनाउने काम गर्छ । विशेषण नामको अधीनस्थ पदका रूपमा चिनिन्छ । विशेषणद्वारा वर्णित हुने नाम, सर्वनामलाई विशेष्य भनिन्छ ।

विशेषणलाई वाक्यका आधारमा उद्देश्यसँग सम्बन्ध राखेर आउने उद्देश्यपदिक र विधेयसँग सम्बन्ध राखेर आउने विधेयपदिक तथा अर्थगत कार्यको भिन्नताको आधारमा विशेष्यको अर्थलाई परिसीमित गर्ने व्यावर्तक र सीमित नगरी विस्तारित र प्रदर्शित गर्ने

अव्यावर्तक गरी छुट्याएको पाइन्छ । अर्थ र कार्यको आधारमा विशेषणलाई गुण, परिमाण, भेदक, तुलनात्मक, सार्वनामिक, सङ्ख्याबोधक र सार्वनामिक गरी चार प्रकारमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

क. गुणबोधक विशेषण

विशेष्यको कुन, कत्रो, कस्तो आदि विशेषता बताउने शब्दलाई गुणबोधक विशेषण भनिन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा पाइने गुणबोधक विशेषणहरू यसप्रकार रहेको पाइन्छ :-

नेपाली	कुमाल
अग्लो	अल्को
असल	खास्सा
यत्रो	एत्रा
बुद्धिमान	अक्कलदार
बलियो	बइल्लो
सेतो	सेतो
दुब्लो	कमजोर
साँघुरो	साउँरो
साउने	साउने
नेपाली	नेपाली
लँगडो	लङ्गडा
वैज्ञानिक	विज्ञानिक
व्यापारी	बेपारी
वाक्यमा	

नेपाली भाषामा

कुमाल भाषामा

१. रूख अग्लो छ ।

रूक अल्को बाटै ।

२. सानो मान्छेले ठूलो कुरा नगर ।

इत्रै मन्छेले माहा बात निकर ।

३. यो कागती रसिलो छ ।

यो काक्ती रसिलो बाटै ।

४. हरि गोरो छ ।

हरि नाउरो बाटै ।

५. सीता काली छे ।

सीता काली विईट् ।

६. फेवाताल गहिरो छ ।

फेवाताल गईरो बाटै ।

कुमाल भाषामा पाइने अल्को, अक्कलदार, काली, नाउरो, गईरो गुणबोधक विशेषण हुन् ।

ख. परिमाणबोधक विशेषण

विशेष्यको कति परिमाण(नाप, तौल) भन्ने विशेषता बताउने शब्दलाई परिमाणबोधक विशेषण भनिन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा यस्ता विशेषणहरू यसप्रकार छन् ।

नेपाली

कुमाल

धेरै

मस्तै

अलिकति

अलिकता

आधा

आधा

सम्पूर्ण

सप्पै

१. धेरै मान्छे आए ।

मस्तै मन्छे आइलः ।

२. रेशम अलिकति सुन किन्यो ।

रेशम अलिकति सुन किन्लोस् ।

३. उसले आधा काम गयो ।

उसले आधा करिम करलोस् ।

४. बाढीले सबै गाउँ डुबायो ।

बाढले सप्पै गम डुबैलोस् ।

कुमाल भाषामा पाइने मस्तै, अलिकता, आधा, सप्पै परिमाणबोधक विशेषण हुन् ।

ग. सङ्ख्याबोधक विशेषण

विशेष्यको कति आदि सङ्ख्यात्मक विशेषता वा खास सङ्ख्यात्मक एकाइ जनाउने शब्दलाई सङ्ख्याबोधक विशेषण भनिन्छ । त्यसैले यी शब्दहरू विशेषणभन्दा फरक खालका स्वतन्त्र नाम जस्ता पनि देखिन्छ । जस्तै :-

नेपाली	कुमाल
चार	चारटा
छ	छटा
नौ	नौटा
दुईओटा	दुईटा
तेस्रो	तीस्रा
पहिलो	पहिला
प्रत्येक/हरेक	सप्पैला
हजारौं	हजार
लाखौं	लाख
१. हरिले डेढ किलो मासु किन्यो ।	हरि डेर सेर मंस किन्लोस् ।
२. ऊ चौथो कक्षामा पढ्छ ।	ऊ चारटा कक्षमा पढ्ला ।
३. हरेक बुधवार हाट लाग्छ ।	सप्पैला बुधवार हाट लाग्ला ।
४. एउटा बाख्रो छ ।	एकटा बाखा बाटै ।
५. पाँच भारी दाउराले पुग्छ होला ।	पाँचटा भारी सीठाले पुक्ला हुई ।

कुमाल भाषामा पाइने डेर, सेर, चारटा, सप्पैला, एकटा, पाँचटा सङ्ख्याबोधक विशेषण हुन् ।

घ. सार्वनामिक विशेषण

विशेष्यका साथ विशेषणका रूपमा प्रयोग हुने सर्वनामलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ । जस्तै :-

नेपाली	कुमाल
१. त्यो मान्छे घर गयो ।	तो मन्छ, घर गल् ।
२. यो मेरो छोरो हो ।	यइ मोर बेटा होक् ।
३. त्यो रूख जत्रो यो छैन ।	तो रूखजत्रा यो नाखै ।
४. जोसुकै व्यक्तिले यो काम गर्दैन ।	जउन्सुकै मन्छेले यो करिम निकरत् ।
५. तिमीजस्तो चलाख ऊ छैन ।	तोरेजसन् चलाख यो नाखै ।

कुमाल भाषामा पाइने तो, यइ, जउन्सुकै, तोरेजसन आदि शब्दहरू सार्वनामिक विशेषणहरू हुन् ।

३.४.५. क्रिया

प्रक्रिया, घटना र गतिविधिजस्ता कार्यव्यापार जनाउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ । क्रियाको एउटै नभएर अनेक परिभाषाहरू छन् । यसलाई विभिन्न दृष्टि एवं आधारमा परिभाषित गरिएता पनि चित्तबुद्दो परिभाषाको अभाव छ (शर्मा, २०५६, पृष्ठ-४३) । वाक्य टुङ्ग्याउने र वाक्यभित्र आएका विभिन्न शब्दहरूलाई सङ्गठित गर्ने कार्यका आधारमा क्रियाको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । कुमाल भाषामा क्रियालाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ती मध्ये मुख्यतः वाक्यात्मक आधारमा यहाँ चर्चा गरिएको छ ।

क. वाक्यात्मक आधारमा

यस आधारमा नेपाली भाषा र कुमाल भाषाका क्रियाहरूलाई अकर्मक, सकर्मक, द्विकर्मक र पूरकापेक्षी क्रियाका रूपमा राखी हेर्न सकिन्छ ।

अ. अकर्मक क्रिया

अर्थको पूर्णताको निमित्त कर्मको अपेक्षा नगर्ने क्रिया नै अकर्मक क्रिया हो

नेपाली

१. हरि हाँस्छ ।

२. भाइ सुत्छ ।

३. पानी उम्लन्छ ।

कुमाल

हरि हाँस्ला ।

भाइ सुत्ला ।

पुई भल्कला ।

हाँस्ला, सुत्ला र भल्कला आदि क्रियाहरू कुमाल भाषाका अकर्मक क्रियाहरू हुन् ।

आ. सकर्मक क्रिया

अर्थका पूर्णताका निमित्त कर्मको अपेक्षा गर्ने क्रिया नै सकर्मक क्रिया हो ।

नेपाली

१. हरि भाइलाई पिट्छ ।

२. रचना पुस्तक पढ्छे ।

३. मैले हिमाल देखे ।

४. उसले डोरी बाट्यो ।

कुमाल

हरि भाइके पिट्ला ।

रचना किताव पढैली ।

मइले हिमाल भाल्नु ।

उसले डोरी बाट्लोस् ।

पिट्ला, पढैली, भाल्नु, बाट्लोस् आदि कुमाल भाषाका सकर्मक क्रियाहरू हुन् ।

इ. द्विकर्मक क्रिया

दुई ओटा कर्महरूको अपेक्षा राख्ने क्रिया नै द्विकर्मक क्रिया हो ।

नेपाली

१. मैले रोशनलाई कलम दिए ।

२. रामले मलाई घर लग्यो ।

३. म रामलाई प्रश्न सोध्छु ।

कुमाल

मइले रोशनके कलम देनु ।

रामले मइके घर लिग्लेस् ।

मइ रामके सावाल सोधैनु ।

कुमाल भाषामा देनु, लिग्लेस्, सोधैनु आदि द्विकर्मक क्रियाहरू हुन् ।

ई. पूरकापेक्षी क्रिया

अर्थको पूर्णताका निमित्त कुनै पूरकको अपेक्षा गर्नु नै पूरकापेक्षी क्रिया हो ।

नेपाली

कुमाल

१. सन्तोष विरामी छ ।

सन्तोष विमार बाटै ।

२. विमल शिक्षक हुन्छ ।

विमल गुरौ होला ।

३. हामी जोगीलाई नेता चुन्यौ ।

हावरै जोगीके माउते चुन्ली ।

४. उसले मलाई विद्वान सम्भ्र्यो ।

उसले मइके विद्वान सम्भ्रलोस् ।

कुमाल भाषामा आएका विमार, गुरौ, माउते र विद्वान आदिले पूरकापेक्षी क्रियाको काम गरेका छन् ।

ख. बनोट वा संरचनाका आधारमा

यस आधारमा क्रियाहरूलाई दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । धातुमा प्रत्यय लागेर एकलो क्रिया बनेमा सरल क्रिया तथा मुख्य र सहायक क्रिया गरी कम्तीमा दुई ओटा क्रियाहरू मिली बनेको सिंगो क्रियालाई संयुक्त क्रिया भनी दुई प्रकारमा हेर्न सकिन्छ । जस्तै :-

अ. सरल क्रिया

नेपाली

कुमाल

१. हरि भात खान्छ ।

हरि भात खाला ।

२. भाइ चिठी लेख्छ ।

भाइ चिठी लेख्ला ।

३. ऊ पत्रिका पढ्छ ।

ऊ पत्रिका पढला ।

माथिका कुमाल भाषाका वाक्यमा खा, लेख्, र पढ् धातुमा प्रत्यय लागेर सरल क्रिया बनेका छन् ।

आ. संयुक्त क्रिया

नेपाली

१. रमेश भुइँमा बसिरहन्छ ।
२. राम घर जान्छ होला ।
३. विमला चिठी पढी होला ।
४. हरिले भात खाइसक्यो ।

कुमाल

- रमेश भइँमा बसिराख्ला ।
- राम घर जाला हुई ।
- विमला चिठी पढल हुई ।
- हरिले भात खाइसक्लोस् ।

कुमाल भाषामा प्रयोग भएका बसिराख्ला, जाला हुई, पढल हुई, खाइसक्लोस् आदि क्रियाहरू संयुक्त क्रिया हुन् ।

ग. अर्थको प्रधानताको आधारमा

यस आधारमा वाक्यमा आएका क्रियापदहरूमध्ये जुन क्रिया अर्थका दृष्टिले प्रधान हुन्छ । त्यसलाई मुख्य क्रिया भनिन्छ । मुख्य क्रियासँग गाँसिएर आएको क्रिया जसले मुख्य क्रियाको अर्थ स्पष्ट पार्नमा सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यसलाई सहायक क्रिया भनिन्छ । यसरी अर्थका हिसावले क्रियालाई दुई प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

जस्तै :-

अ. मुख्य क्रिया

नेपाली

१. भाइ चिठी लेख्दै गर्छ ।
२. ऊ पत्रिका पढ्न थाल्यो ।
३. दँसैमा मीठो खानुपर्छ ।

कुमाल

- भाइ चिठी लेख्दै कर्ला ।
- ऊ पत्तिका पढैके थल्लस् ।
- दँसैमा मीठौ खाएके पर्ला ।

आ. सहायक क्रिया

नेपाली

१. रमेश बोलिरहन सक्छ ।
२. राम घर जान्छ होला ।
३. ऊ जान लागेको थियो ।

कुमाल

- रमेश बोलिराखैके सक्ला ।
- राम घर जाला हुई ।
- ऊ जाएके लगलक रही ।

माथिका कुमाल भाषाका वाक्यमा लेख्तै, पढैके, खाएके, क्रियाले मुख्य कार्य बताएकोले मुख्य क्रिया र सक्ता, हुई र रही क्रियाहरू सहायक क्रियाहरू हुन् ।

घ. वाक्य टुङ्ग्याउने आधारमा

यस आधारमा पनि क्रियाहरूलाई दुई भागमा विभाजन गरेर हेरिन्छ । समापिका वा समापक र असमापिका वा असमापक क्रियाहरूले वाक्य आफैमा टुङ्ग्याउन सकेको र नसकेको कुरा जानकारी गराउँछन् । जस्तै :

अ. समापिका वा समापक

वाक्य टुङ्ग्याएर पूर्ण अर्थ दिने क्रिया नै समापिका क्रिया हो ।

नेपाली

कुमाल

१. विमलले आँप खायो ।

विमलले आँप खैलोस् ।

२. सीता घरमा बस्छे ।

सीता घरमा बसैली ।

३. तँ घर जा ।

तई घर जा ।

खैलोस्, बसैली, जा आदि क्रियाहरू कुमाल भाषाका समापिका क्रियाहरू हुन् ।

आ. असमापिका क्रिया

वाक्य टुङ्ग्याएर अर्थ नदिने क्रिया नै असमापिका क्रिया हो । असमापिका क्रियाका उदाहरणहरू नेपाली र कुमाल भाषामा निम्नानुसार दिइएको छ :

नेपाली

कुमाल

१ . अँध्यारोमा हिँड्नु खतरा हुन्छ ।

अँधेरोमा हिँडैके निजाती हख्ला ।

२. रामले भनेका कुरा ल्याएन ।

रामले कहलक बात निनेन्लेस्

३. पढ्ने मान्छे खेल्दैन ।

पढ्नी मन्छे निहीखेलत् ।

यहाँ प्रयोग भएका हिँडैके, कहलक र पढ्नी क्रियाहरू कुमाल भाषाका असमापिका क्रियाहरू हुन् ।

ड. ध्रुवीयताका आधारमा

वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाले सकारात्मक अर्थ बुझाएमा करण र नकारात्मक अर्थ बुझाएमा अकरण भनी क्रियालाई दुई वर्गमा विभाजन गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा यस्ता वाक्यहरू यसप्रकार पाइन्छन् :

अ. करण

नेपाली

- १ . विवेक स्कूलमा पढ्छ ।
- २ . गाईले घाँस खान्छ ।
- ३ . जोगीले काम गर्छ ।

कुमाल

- विवेक स्कूलमा पढ्ला ।
- गाईले घाँस खाला ।
- जोगीले करिम कर्ला ।

आ . अकरण

नेपाली

१. रामसँग पैसा छैन ।
२. तँ मासु खाँदैनस् ।
३. पूर्णिमाले काम गरिनन् ।

कुमाल

- रामसीन् पैसा नाखै ।
- तई मंस निखैतै ।
- पूर्णिमाले करिम निकरनन् ।

३.४.६ अव्यय

लिङ्ग, वचन, पुरूष आदिका आधारमा रूप नचल्ने अविकारी शब्दलाई अव्यय भनिन्छ । हुन त डा. माधवप्रसाद पोखरेलले आफ्नो पुस्तक “ नेपाली वाक्य व्याकरणमा” अविकारी हुने वित्तिकै नेपालीमा त्यसलाई अव्यय मान्ने गल्ति गर्नुहुँदैन भनेका छन् । संस्कृत व्याकरणमा अव्यय क्षेत्रमा पर्ने जति सबै शब्दहरूलाई नै निपात भनिएको छ (चापागाई, २०५५) । अव्ययको वर्गसम्मत परिभाषा नपाइए पनि परम्परागत रूपमा भनिदै आएको अव्यय अन्तर्गतका नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिबोधकजस्ता विभिन्न कार्य जनाउने पदहरू यहाँ चर्चा गरिएको छ ।

३.४.६.१ क्रियायोगी (क्रियाविशेषण)

क्रियाको विशेषता तथा परिवेश जनाउने शब्दलाई क्रियायोगी वा क्रियाविशेषण भनिन्छ । क्रियायोगीलाई वाक्यमा क्रियाको अधीनस्थ मानिए पनि क्रियासँग कुनै पनि परिस्थितिमा सङ्गति लिन नसक्नु यसको प्रमुख विशेषता हो (अधिकारी, २०६२) ।

त्यसैले वाक्यमा कर्ता, कर्म, पूरकजस्तो अनिवार्य घटकको रूपमा नआएर यो ऐच्छिक घटकको रूपमा आउँछ । यसबाट रीति, परिमाण, आवृत्ति आदि परिवेश बुझिन्छ । वाक्यमा कर्ता, कर्म, पूरक र क्रियापदबाहेक धेरैजसो शब्दहरू क्रियायोगी वर्गसँग सम्बन्धित हुन्छन् । साथै, यहाँ, क्रियायोगीका मुख्य प्रकारहरूलाई निम्न शीर्षकमा चर्चा गरिएको छ ।

क. कालिक

काल जनाउने क्रियायोगीले वाक्यमा कहिले र कतिन्जेलको सूचना दिने काम गर्छ ।
जस्तै : -

नेपाली

कुमाल

१. अमित आज आउँछ ।

अमित आजो आला ।

२. हिजो ठूलो भूकम्प गयो ।

हिँज माहा भूकम्प गल् ।

३. जीवनभर ऊ दुःखी रह्यो ।

जिन्दकीभर ऊ दुःखी रहल् ।

माथिका कुमाल भाषाका वाक्यमा प्रयोग भएका आजो, हिँज र जिन्दकीभरले काल जनाउँदछन् ।

ख. स्थानिक

यस्तो क्रियायोगीले वाक्यमा कहाँ र कताको स्थानसम्बन्धी सूचना जनाउँछ ।

जस्तै :-

नेपाली

कुमाल

१. माथि आऊ ।

उँगो आऊ ।

२. राजु त्यहाँ बसेन ।

राजु त्याँ निबसल् ।

३. भित्र बाहिर मात्र नगर, तल जा । भितर बाहर खाली निकर, उँधो जा ।
माथिको कुमाल भाषाको वाक्यमा उँगो, उँधो र त्याँ ले स्थान जनाएका छन् ।

ग. परिमाण/ मात्रावाचक

यसले क्रियाको सार्थक विशेषण र क्रियायोगीको समे परिमाण वा मात्रा जनाउने काम गर्छ ।

नेपाली

कुमाल

१. उसले धेरै पढ्यो ।	उसले मस्तै पढ्लोस् ।
२. यो निकै राम्रो छ ।	यो जाद्रैज नामर बाटै ।
३. राम अलि पछि आयो ।	राम अलिक पछे आल् ।

घ. रीतिवाचक

यसले क्रियाको कार्यको ढङ्ग वा प्रक्रिया जनाउँछ ।

जस्तै : -

नेपाली

कुमाल

१. कृष्ण राम्ररी पढ्छ ।	कृष्ण नामरकरी पढ्ला ।
२. मलाई उसले टुलुटुलु हेच्यो ।	मइके उसले टुलुटुलु भाल्लोस् ।
३. ऊ फटाफट हिँड्यो ।	ऊ फटाफट हिँडल् ।

ङ. आवृत्तिवाचक

एकपल्ट वा धेरैपल्ट आदि अभिप्राय जनाउनेलाई आवृत्तिवाचक भनिन्छ ।

जस्तै : -

नेपाली

कुमाल

१. हरि बारम्बार आउँछ ।	हरि बारबार आला ।
२. ऊ पाँचपल्ट उफ्रियो ।	ऊ पाँचटापल्ट उफ्रेल् ।
३. मैले उसलाई जहिल्यै देख्थे ।	मइले उसके जहिले भाल्थनु ।

च. साधन/माध्यमबोधक

यसमा केले, बाट, द्वाराको सूचना वा माध्यमको जानकारी गराउँछ ।

जस्तै :-

नेपाली

१. रेडियोबाट खबर आयो ।
२. खर्चबिना बजार किन जानु ?
३. रामले लट्ठीले सर्प मान्यो ।

कुमाल

१. रेडियोबटे हालचाल आल् ।
२. खर्चोबेगर बजार केकरै जानी ?
३. रामले घराले सर्पो मार्लोस् ।

छ. हेतु/कारणबोधक

यसमा किनको जानकारी गराइन्छ ।

जस्तै :-

नेपाली

१. हरि रक्सीले मातेर आएछ ।
२. मैले रिसले आँखा देखिन ।
३. हावाले साइकल उडायो ।

कुमाल

१. हरि रौसीबटे मात्कीन आइलेसै ।
२. मइले रिसबटे आँखा निदेख्नु ।
३. वायुले साइकल उडैलोस् ।

३.४.६.२ नामयोगी

विभिन्न किसिमको अर्थगत सम्बन्ध जनाउन नाम् वा नामस्थानिक शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ । नामयोगीहरू वाक्यमा एक अर्काबीचको अर्थ सम्बन्ध दर्शाउन आउँछन् ।

जस्तै :-

नेपाली

१. पुस्तक दराजभित्र छ ।
२. हरि म कहाँ आएन ।
३. खोला पारी बन छ ।

कुमाल

१. पुस्तक दराजभितर बाटै ।
२. हरि मइ काँ निहीआल् ।
३. खोली पार बन बाटै ।

४. तिमीबिना म बाँच्छिन ।

तइँबेगर मईँ निहीबाँच्छुम् ।

५. उसले भनेअनुसार काम गर ।

उसले कहलकअनसार करिम कर ।

६. हिरा आउनासाथ ऊ हिँड्यो ।

हिरा आइनीबित्तिकै ऊ हिँडल् ।

कुमाल भाषाका वाक्यमा भितर, पार, बेगर र अनसार जस्ता शब्दहरू नामयोगी हुन् ।

३.४.६ ३ संयोजक

संयोजकले शब्द, पदावली वा उपवाक्यहरू जोड्ने काम गर्छ ।

जस्तै :-

नेपाली

१. राम र श्याम घर गए ।

२. श्याम बस्छ, कि तिमी बस्छौ ?

३. ऊ आज वा भोलि आउला ।

४. जब पानी पर्छ, तब जाडो हुन्छ ।

५. जहाँ फूल फूलछ, त्यहाँ बासना चल्ल ।

कुमाल

राम आर श्याम घर गैल ।

श्याम बस्ला कि तोरे बसैल ।

ऊ आजो वा काली आई ।

जाब पुँई पर्ला ताब जाडो हख्ला ।

जाँहा फूल फूल्ला, त्याँहा बासना चल्ला ।

३.४.६.४ निपात

निपातहरूले वाक्यमा प्रयोग भएका शब्दको अर्थलाई जोड दिने गर्छन् । निपातको छुट्टै अर्थ हुँदैन तर अरूको अर्थलाई सार्थक तुल्याउन वा उजिल्याउन तथा निखर बनाउन यसको प्रयोग हुन्छ । प्राय : निपातहरू एकाक्षरी हुन्छन् ।

जस्तै :-

नेपाली

१. तिमी मेरो घर जाऊ ल

२. हरि बजार गएछ ।

कुमाल

तोरे मोर घर जाओ ल ।

हरि बजार गलै ।

३. राम काठमाडौँ गयो क्यारे ।

राम काठमाण्डु गल् केर ।

४. खोइ मलाई थाहा छैन ।

खै मइके हेक्का नाखै ।

कुमाल भाषामा निपातको रूपमा ल, केर, खै को प्रयोग भएको पाइन्छ ।

३.४.६.५ विस्मयादिबोधक

कुनै व्यक्ति, वस्तु र स्थानको विशेषतालाई नजनाएर केवल मनको भावलाई सङ्केत गर्ने अविकारी शब्दलाई विस्मयादिबोधक भनिन्छ । यी शब्दहरू प्रायः वाक्यका अगाडि आउँछन् र वाक्यका अङ्ग नबनी वाक्यभन्दा स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्छन् ।

जस्तै :-

नेपाली

कुमाल

१. छि ! कस्तो गन्हायो ।

छ्या ! कस्ता गन्हाल् ।

२. अबुइ ! कत्रो सर्प रहेछ ।

आबी ! कत्रा सर्पो रहलै ।

३. कठै ! के भयो नि ।

बिचिना ! के भल् नि ।

४. भो ! मलाई पुग्यो ।

भल् मइके पुकल् ।

५. स्यावास ! राम्रो काम गय्यौ ।

स्याप्पास् ! नामर करिम कर्ल ।

कुमाल भाषामा प्रयोग गरिने छ्या, आबी, बिचिना, स्याप्पास, भल् आदि विस्मयादिबोधक शब्दहरू हुन् ।

३.४.६.६. सारांश

कुमाल भाषाका शब्दस्रोत हेर्दा कुमाल भाषामा थारू, हिन्दी, नेपाली, भोजपुरी र अवधि आदि भाषाका शब्दहरू आगन्तुक शब्दका रूपमा आएको पाइएपनि कुमाल भाषामा ५० प्रतिशतभन्दा बढी मौलिकता रहेको छ । कुमाल भाषा भारोपेली भाषा परिवार अन्तर्गतको भाषा हो ।

यस भाषाका आगन्तुक र मौलिक शब्दहरूको विस्तृत अध्ययन गर्न भने आवश्यक रहेको छ । यो भाषामा केही लेखहरू पत्रपत्रिकामा प्रकाशित हुनुबाहेक विस्तृत र गहन लिखित सामग्री छैनन् ।

कुमाल भाषाका ३० ओटा व्यञ्जन वर्ण र ६ ओटा स्वर वर्ण रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै कुमाल भाषामा पनि शब्दवर्गलाई ९ वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया जस्ता विकारी र नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात जस्ता अविकारी शब्दवर्ग कुमाल भाषामा पनि रहेको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा नामलाई ५ भागमा विभाजन गरिए भैं कुमाल भाषामा पनि नामलाई पाँच भागमा विभाजन गरिएको छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषा दुवैमा नामको समान प्रयोग भएको पाइन्छ भने सर्वनाममा नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा थोरै अन्तर रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा सर्वनामको द्वितीय पुरुषमा तँ, तिमी, तपाइँ र हजुरको प्रयोग भएको पाइन्छ भने कुमाल भाषामा तईँ मात्र प्रयोग गरिन्छ । कुमाल भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग भएको पाइँदैन । बाँकी अरू क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात प्रयोगमा समानता नै पाइन्छ ।

३.४.७. व्याकरणिक कोटिको आधारमा

३.४.७.१. लिङ्ग

लिङ्ग नामपदसँग आवद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो । लिङ्गले नामका खास रूपलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०४९:४५) । लिङ्ग नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो । यसले नामको खास प्रकृतिलाई जनाउँछ । जुनसुकै भाषाका वाक्यमा नामसँग अर्को कुनै शब्दको सर्वनाम, विशेषण, कोटिका (सम्बन्ध, पद र क्रिया)मा सङ्गतिका भेदले जति किसिमको अर्थ देखिन्छ । त्यसलाई लिङ्ग भनिन्छ (पोखरेल, २०५४: ६५) । नेपाली भाषामा जस्तै कुमाल भाषामा पनि लिङ्ग दुई प्रकारका (पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग) भए पनि कुमाल भाषाका कर्ता र क्रियापदका बीचको लिङ्गभेद पाइँदैन ।

जस्तै :-

नेपाली

काका आउनुभयो ।
काकी आउनुभयो ।
केटो खायो ।
केटी खाई ।
नाति निदायो ।
नातिनी निदाई ।
नोकर आयो ।
नोकर्नी आई ।
पाठो करायो ।
पाठी कराई ।
गोरूले घाँस खायो ।
गाईले घाँस खायो ।
कालो साला
कालो साली
असल छोरो
असल छोरी
कान्छो दाजु
कान्छी दिदी

कुमाल

काका आइल ।
काकी आइल ।
बेटा खैलोस् ।
बेटी खैलोस् ।
नाति निदैलोस् ।
नातिनी निदैलोस् ।
चाकर आल् ।
चाकर्नी आइल् ।
पाठा कराल् ।
पाठी कराइल् ।
गोरूले घाँस खैलोस् ।
गाईले घाँस खैलोस् ।
काले साला
काली साली
खास्सा छौना
खास्सा छौनी
कान्छा दाजै
कान्छी दिदै

माथिका उदाहरणहरूबाट निम्न तथ्यहरू स्पष्ट हुन्छ । जस्तै :

१. नेपाली र कुमाल दुवै भाषामा प्रतिपदिक तहमा नै लिङ्गभेद गरिएको पाइन्छ ।
जस्तै :- नेपालीमा काका, नोकरजस्ता पुलिङ्ग नामलाई क्रमशः काकी, नातिनी, केटी, नोकर्नीजस्ता स्त्रीलिङ्गी नाममा बदलिएको छ, भने कुमालमा काका, बेटा, नोकरजस्ता पुलिङ्ग रूपलाई काकी, बेटी र नोकरनीजस्ता रूपमा बदलिएको देखिन्छ ।

२. दुवै भाषामा स्त्रीलिङ्ग जनाउने ई, आ, अनि, इनी/यिनी जस्ता प्रत्यय प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जस्तै : काका, नोकर पुलिङ्ग नामको स्त्रीलिङ्ग बनाउँदा काकी, नोकरनी बनाइन्छ ।
३. नेपालीमा पुलिङ्ग नाम र स्त्रीलिङ्ग नामले क्रियापदको भिन्न भिन्न प्रकारबाट सङ्गति देखाएका छन् । तर कुमाल भाषामा क्रियामा लिङ्गभेद पाइँदैन । लिङ्ग थाहा पाउनका लागि कर्ताको नै आवश्यकता पर्दछ ।

सम्भावित त्रुटि : कुमाल भाषी वक्ताहरूले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा गर्ने त्रुटिहरू :

क. छोरी आयो ।

ख. केटि साथी आयो ।

३.४.७.२. वचन

वचन सामान्यतः नामका सङ्ख्यासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो । यसको सम्बन्ध सर्वनाम, विशेषण र क्रियासँग पनि रहेको पाइन्छ । वचन सबै भाषामा एकै किसिमको हुँदैन । नेपाली भाषामा एक वचन र बहु वचन गरी दुई किसिमका छन् । कुनै एक सङ्ख्याको बोध गराउने कोटिलाई बहुवचन भनिन्छ । यहाँ नेपाली भाषाको तहमा राखेर कुमाल भाषामा वचन व्यवस्थालाई हेरिएको छ ।

एकवचन		बहुवचन	
नेपाली	कुमाल	नेपाली	कुमाल
छोरा	बेटा	छोराहरू	बेटाहरू
बाख्रो	बकरी	बाखाहरू	बकरीहरू
तिमी	तोरे	तिमीहरू	तोरेहरू
ऊ	ऊ	उनीहरू	उनीहरू
भाइ	भाइ	भाइहरू	भाइहरू

नेपाली भाषा

कुमाल भाषा

१. छोरो आयो ।

बेटा आल् ।

२. छोराहरू आए ।

बेटाहरु अइल ।

३. केटो गयो ।

बेटा गल् ।

४. केटाहरू गए ।

बेटाहरु गइल ।

५. ऊ गयो ।

ऊ गल् ।

६. उनीहरू गए ।

उनीहरु गइल ।

७. हामी जान्छौं ।

हामरे जाइला ।

१. नेपाली नामलाई एक वचनबाट बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा ओकारान्त नाम भए आकारान्त बन्दछ । र “हरू” विभक्ति जोडिन्छ । भने अन्य प्रकारका नाम रूपमा परिवर्तन नआई “हरू” विभक्ति मात्र लिन्छन् ।

२. कुमाल भाषाका एकवचन रूप “आ” प्रत्यय जोडिएर चिन्हित बनेका छन् र बहुवचनमा रूप “हरु” बाट चिन्हित बनेका छन् ।

३. नेपाली भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग हुन्छ भने कुमाल भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग नभएको पाइन्छ ।

सम्भावित त्रुटि

कुमाल भाषाको एकवचनमा कर्ता र क्रियापदका बीच सङ्गति मिलेको भएपनि बहुवचनमा कर्ता र क्रियाबीच सङ्गति नहुने भएकोले नेपाली प्रयोगमा निम्न त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

१. भाइहरू सुत्यो ।

२. कागहरू करायो ।

३. केटाहरू दुध पिउँछ ।

३.४.७.३ पुरुष

पुरुषले व्यक्तिलाई बुझाउँछ, यो सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध कोटि हो । यसले वक्ता (बोल्ने व्यक्ति) श्रोता (सुन्ने व्यक्ति) र अन्य व्यक्ति वा वस्तुलाई निर्देश गर्दछ । क्रियाको आधारमा कर्ता र क्रियाका बीचमा सम्बन्ध स्थापना गरी व्यक्ति वा कर्ताको भेद देखाउने पदहरूलाई पुरुष भनिन्छ । कथनको सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो । विशेषतः यो सर्वनाम पदसँग सम्बन्धित छ, (अधिकारी, २०५५ : ८७) ।

नेपाली र कुमाल दुवै भाषामा पुरुष तीन प्रकारका छन् ।

पुरुष

नेपाली

कुमाल

प्रथम पुरुष

म घर जान्छु ।

मइ घर जानु ।

हामी घर जान्छौं ।

हामरे घर जाइला ।

द्वितीय पुरुष

तँ घर जान्छस्/जान्छेस् ।

तइँ रस्ती जाले ।

तिमी / तिमीहरू घर जान्छौं ।

तोरेहर रस्ती जाल ।

तपाईं/ तपाईंहरू घर जानुहुन्छ ।

तरुहर रस्ती जाल ।

तृतीय पुरुष

ऊ बजार जान्छ/जान्छे ।

ऊ बजार जाला/जाली ।

यो बजार जान्छ /जान्छे ।

यो बजार जाला/जाली ।

उनी/उनीहरू बजार जान्छन् ।

उनी/उनीहर बजार जाल ।

यिनी/यिनीहरू बजार जान्छन् ।

यिनी/यिनीहर बजार जाल ।

उहाँ/उहाँहरू बजार जानुहुन्छ ।

उहाँ/उहाँहर बजार जावैल ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै :-

- क. नेपाली कुमाल दुवै भाषामा पुरुषवाचक सर्वनामका एकवचन र बहुवचनमा आधारपद फरक छन् ।
 - ख. नेपाली र कुमाल दुवै भाषामा पुरुष प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी तीन किसिमका पुरुष रहेका छन् ।
 - ग. दुवै भाषामा पुरुषवाचक सर्वनाम पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा एउटै रूपबाट कार्य गर्दछन् ।
 - घ. कुमाल भाषामा तीन ओटै पुरुषका एकवचनमा कर्तासँग क्रियापदको सङ्गति पाइए पनि बहुवचन कर्तासँग क्रियापदको सङ्गति पाइँदैन ।
- त्यसैले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा गर्ने सम्भावित त्रुटिहरू यसप्रकार छन् ।

जस्तै :-

१. हामी कलम किन्छु ।
२. तँ भात खान्छौ ।
३. तपाईँ घरमा बस्छ ।
४. उनीहरू बुटवल जान्छ ।

३.४.७.४ आदर

भाषामा आदरको तह भाषाभाषीहरूको सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक र उमेरगत तह भिन्नताअनुसार निर्धारण गरिएको पाइन्छ र यसको प्रभाव सर्वनाम र क्रियापदमा देखा पर्दछ । नेपालीमा द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषका सर्वनामले भिन्न रूपबाट आदरको भिन्नता जनाउँछ । यो प्रक्रिया कुमाल भाषामा कमै मात्रामा पाइन्छ । अर्थात् कुमाल भाषामा आदरार्थी शब्दका तहहरू कम छन् र कुमाल भाषामा नाताकुटुम्बमा आदरार्थी प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तै :-

द्वितीय पुरुष

अनादर

नेपाली

कुमाल

तँ कहाँ जान्छस् ?

तई काँहा जाले ?

सामान्य आदर

नेपाली

कुमाल

तिमी कहाँ जान्छौ ?

तोरे काँहा जाल ?

उच्च आदर

तपाईँ कहाँ जानुहुन्छ ?

तरूहरू काँहा जाल ?

तृतीय पुरुष

अनादर

नेपाली

कुमाल

ऊ/त्यो/यो कहाँ जान्छ ?

ऊ/तो/यो काँहा जाला ?

सामान्य आदर

नेपाली

कुमाल

यी/ती कहाँ जान्छन् ?

यी/ती काँहा जाल ?

उच्च आदर

नेपाली

कुमाल

उहाँ/यहाँ कहाँ जानु हुन्छ ।

उहाँ /याहाँ काँहा जाल ?

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै : -

क. नेपाली भाषामा आदरहरू अनादर, आदर र उच्च आदर गरी तीन किसिमका हुन्छन् तर कुमाल भाषामा द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष दुवैमा कर्तामा फरकपन भएपनि पुरुषअनुसार क्रियापदमा समानता पाइन्छ ।

- ख. नेपाली भाषामा द्वितीय पुरूष र तृतीय पुरूष अनादरमा तँ, तथा, ऊ, यो, त्यो प्रयोग गरिन्छ भने कुमाल भाषामा तँइ, तो, उआँ, याआँ, तोरे, तोरहर, तरू र तरूहरू प्रयोग गरिन्छ ।
- ग. नेपाली भाषामा द्वितीय पुरूषमा र तृतीय पुरूषमा सामान्य आदर तिमी/यी/ती/उनी/तिनी प्रयोग गरिन्छ भने कुमाल भाषामा 'तोरे' भन्ने सर्वनाममा मात्र भिन्नता पाइन्छ ।
- घ. नेपाली भाषामा तपाईँ, उहाँ, यहाँ आदि उच्च आदरको रूपमा प्रयोग गरिन्छ भने कुमाल भाषामा उच्च आदरको लागि क्रियापदको पछाडि "ल" को प्रयोग गरिन्छ ।
- ङ. नाता कुटुम्बलाई सम्मानजनक सम्बोधन गर्न विशेष सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : - तरू ।
- च. कुमाल भाषामा आफूभन्दा सानोलाई "तइँ" आफूभन्दा ठूलोलाई "तरू" भनेर सम्बोधन गरिन्छ भने स्त्रीलिङ्गमा सानो र ठूलो दुवैमा समानता हुन्छ ।

कुमाल भाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा गर्न सक्ने त्रुटिहरू निम्नअनुसार छन् ।

जस्तै :-

१. तँ खान्छौँ ।
२. तिमी खान्छस् ।
३. तपाईँ खान्छ ।

३.४.७.५ काल

माधवप्रसाद पोखरेलका अनुसार क्रियापदमा पाइने उपसर्ग, प्रत्यय र मध्यसर्ग जस्ता रूपका आधारमा भाषामा टङ्कारै देखा पर्ने समयको भेद नै काल हो । यो समयको सधैं कुरो बोल्ने बेला(अहिले)को तुलनामा क्रियाको संरचनामा देखा पर्दछ । क्रियापदबाट व्यक्त समयमा वक्ताले भनेका बेला वा त्योभन्दा अगाडि वा पछाडिको हो भन्ने आधारमा काल छुट्याइन्छ ।

काल सबै भाषामा पाइन्छ तर काल व्यवस्थामा फरक देखिन्छ । नेपाली भाषामा रूपात्मक व्यवस्थाका आधारमा काल दुई प्रकारका देखिन्छन् ।

जस्तै :- भूतकाल

अभूतकाल

उल्लिखित विभाजन गरिएअनुसार कुमाल भाषामा रहेको काललाई हेरिएको छ ।

३.४.७.५.१. भूतकाल

वक्ताले बोल्दाको समयभन्दा अगाडिको समयमा क्रियाको प्रक्रियात्मक वा स्थित्यात्मक कार्य व्यापार बुझाउने काललाई भूतकाल भनिन्छ । नेपाली र कुमाल दुवै भाषामा भूतकालका रूप पुरुष/लिङ्ग/वचन/आदरबाट प्रभावित हुन्छन् ।

जस्तै :-

नेपाली	कुमाल
१. म गएँ ।	मइ गैनु ।
२. हामी/हामीहरू गयौँ ।	हाँमरे/ हाँमरेर गैली ।
३. तँ गइस् ।	तइँ गैले ।
४. तिमी/तिमीहरू गयौ ।	तोरे/तोरेहर गैल ।
५. तपाईँ/तपाईँहरू जानुभयो ।	तरू/तरूहरू गैल/जैल ।
६. ऊ गयो ।	ऊ गल् ।
७. उनीहरू गए ।	उनीहर गैल ।
८. उहाँ/उहाँहरू जानुभयो ।	उआँ /उआँहर जैल ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

१. नेपाली भाषामा विशिष्ट आदरमा जानुभयो, जानुहुन्छ जस्ता रूप प्रयोग हुन्छ तर कुमाल भाषामा यस्तो रूपको प्रयोग हुँदैन । कुमाल भाषामा सामान्य आदरबाट नै उच्च आदर बुझिन्छ ।

३.४.७.५.२ अभूतकाल

वक्ताले बोल्दाको समयमा क्रियापदले कार्यव्यापार बुझाउने काललाई अभूतकाल भनिन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा अभूतकालको प्रयोग यसप्रकार रहेको छ ।

नेपाली

कुमाल

१. म पानी पिउँछु ।	मइ पुइँ पेवैनु ।
२. हामी भात खान्छौं ।	हामरे भात खाइला ।
३. तँ भात खान्छस् ।	तइँ भात खाले ।
४. ऊ पानी पिउँछ ।	ऊ पुइँ पेला ।
५. यिनीहरू घर जान्छन् ।	यिनीहर घर जाल ।
६. वहाँ बजार जानुहुन्छ ।	वाआँ बजार जाल ।

माथिको उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै :-

१. नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा भूत र अभूत गरी दुवै प्रकारका कालको व्यवस्था पाइन्छन् ।
२. भूतकाललाई जनाउन नेपालीमा य, इ र कुमालमा ऐ, इ, ए, अ, आ रूप प्रयोग हुन्छन् ।
३. नेपालीमा अभूत(वर्तमान) सङ्केतक रूप “छ” देखिन्छ भने कुमाल भाषामा ‘इला’ ‘ऐनु’ देखिन्छ ।
४. नेपाली भाषामा कालबोधक रूप लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरबाट परिवर्तित हुन्छ भने कुमाल भाषामा सामान्य परिवर्तनमात्र भएको पाइन्छ ।

३.४.७.६ पक्ष

पक्षले खास कालको परिवेशभित्र क्रियाको कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ । त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था वा चरणहरू व्यक्त हुन्छन् (अधिकारी, २०६२) ।

नेपाली भाषामा अभूतकालका तीन पक्ष र भूतकालका पाँच पक्ष छन् । ती हुन् :- सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात, र अभ्यस्त । सामान्य पक्ष कालको सूचना मात्र हो । त्यसलाई छुट्टै चर्चा गर्नु आवश्यक देखिदैन । यसैले रूप र रचनाका दृष्टिबाट पनि तीन पक्ष मात्र हुन्छ । यसै आधारमा कुमाल भाषाका पक्षहरूलाई पनि हेरिएको छ ।

३.४.७.६.१ सामान्य पक्ष

सामान्य पक्षले काल विशेषमा क्रियाको कार्य व्यापार भर्खरै मात्र सम्पन्न भएको तर त्यसको असर यद्यपि कायममै रहेको छ भन्ने बुझाउ छ । यो पक्ष भूतकालमा मात्र प्रयोग हुन्छ । कुमाल भाषा र नेपाली भाषाका सामान्य पक्षका रूपहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपाली

कुमाल

मैले खाजा खाए ।

मइले अर्नि खइनु ।

हामीले काम सक्यौं ।

हामरेले करीम सक्ली ।

उनीहरूले काम गरी सिध्याए । उनरले करीम करेर सिद्धैनन् ।

३.४.७.६.२ अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण पक्षले काल विशेषमा क्रियाको कार्य व्यापार चालु रहेको वा निरन्तरता रहेको छ भन्ने बुझाउँछ । यो पक्ष भूत र अभूत दुवै कालमा प्रयोग हुन्छ । कुमाल र नेपालीका अपूर्ण पक्षका रूपहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपाली

कुमाल

१. म खाँदै छु / खाँदै थिए ।

मइ खाइतै बाटुं/खाइतै रहनु ।

२. हामी खाँदै छौं / खाँदै थियौं ।

हामरे खाइतै बाटी/ खाइतै रहली ।

३. तिमी/तिमीहरू खाँदै छौ/ खाँदै थियौ ।

तोरे/तोरहर खाइतै बाट/खाएतै रहल ।

४. ऊ खाँदै छ / खाँदै थियो ।

ऊ खाइतै बाटै/ खाइतै रही ।

५. ऊ खाँदै छे / खाँदै थिई ।

ऊ खाइतै बीट/ खाइतै रही ।

६. उनी/उनीहरू खाँदै छन् / खाँदै थिए ।

उनी/उनीहर खाइतै बटन् / रहल ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै :-

१. नेपाली भाषामा तै/दै लागेका कृदन्त पदहरूबाट र कुमाल भाषामा 'तै' लागेका कृदन्त पदबाट अपूर्ण पक्ष स्पष्ट हुन्छ ।
२. नेपाली भाषामा सहायक क्रियाबाट काल स्पष्ट हुने हुँदा अपूर्ण पक्ष अभूत र भूत दुवै कालमा प्रयोग हुन्छ । तर, कुमाल भाषामा यस्तो प्रयोग भएको पाइँदैन ।
३. नेपाली भाषामा अपूर्ण पक्ष बनाउँदा लिङ्ग, वचन आदि सङ्केत सहायक क्रियाले गर्दछन् । यो प्रक्रिया कुमाल भाषामा पाइँदैन ।

३.४.७.६.३. पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्षले काल विशेषमा क्रियाको कार्य व्यापार पूरा भइसकेको तर त्यसको प्रभाव कायमै रहेको अवस्था हो । यो व्यवस्था नेपाली भाषा र कुमाल भाषा दुवैमा भूत र अभूत दुवै कालमा रहेको पाइन्छ ।

जस्तै :-

नेपाली	कुमाल
१. मैले भात खाएको छु / थिएँ ।	मैले भात खाइलक बाटुँ / रहनु ।
२. हामीहरूले भात खाएका छौँ/थियौँ ।	हामरेले भात खाइलक बाटी/ रहली ।
३. तैले भात खाएको छस्/थिइस् ।	तइँले भात खाइलक बाटे /रहले ।
४. तिमीले/तिमीहरूले भात खाएका छौ/थियौ ।	तोरेले/तोरेहरले भात खाइलकबाट/रहल ।
५. सीताले भात खाएकी छे/थिई ।	सीताले भात खाइलक वीट्/रही ।
६. तिनले भात खाएका छन्/थिए ।	तिनीहरले भात खाइलक बटन्/रहल ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै :-

१. नेपाली भाषामा एको, एका, एकी लागेका कृदन्त पदका साथ कालबोधक सहायक क्रिया जोडेर पूर्ण पक्ष निर्माण गरिन्छ, भने कुमाल भाषाका 'अक' प्रत्यय जोडिएर पूर्ण पक्ष बनेको देखिन्छ ।
२. नेपाली र कुमाल भाषामा कालको भिन्नता सहायक क्रियाबाट भएको देखिन्छ ।

३.४.७.६.४ अज्ञात पक्ष

क्रियाको कार्य व्यापार भूतकालमा भएको तर वक्तालाई अहिले (वर्तमानमा) थाहा भएको अतिरिक्त सूचना दिने भाषिक रूप नै अज्ञात पक्ष हो । नेपाली भाषामा भूतकालीन रूपसँग वर्तमानकालीन रूप मिलेर अज्ञात पक्ष बनेको देखिन्छ । तर कुमाल भाषामा यस्तो प्रयोग भएको पाइँदैन ।

नेपाली

कुमाल

१. म त निदाएछु ।	मइ त निदैनुई ।
२. हामी त निदाएछौं ।	हामरे त निदेलीई ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

१. नेपालीमा पक्ष पूर्ण, अपूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त पक्षमा 'त्र' पाइन्छ, भने कुमाल भाषामा पूर्ण र अपूर्ण दुई पक्ष स्पष्ट देखिन्छ, र अन्य पक्ष त्यति स्पष्ट पाइँदैन ।
२. नेपालीमा तै/दै लागेका कृदन्त पदहरूबाट र कुमाल भाषामा 'तै' लागेका कृदन्त पदबाट अपूर्ण पक्ष स्पष्ट हुन्छ । नेपाली भाषामा सहायक क्रियाबाट काल स्पष्ट हुने हुँदा अपूर्ण पक्ष अभूत र भूत दुवै कालमा प्रयोग हुन्छ, तर कुमाल भाषामा यस्तो प्रयोग हुँदैन ।
३. नेपालीमा एको, एका, एकी लागेका कृदन्त पदका साथ कालबोधक सहायक क्रिया जोडेर पूर्ण पक्ष निर्माण गरिन्छ, भने कुमाल भाषामा उ, इ, ई प्रत्यय जोडिएर पूर्ण पक्ष बनेको पाइन्छ ।
४. नेपालीमा दुवै प्रकारका पक्षबोधक लिङ्ग तथा वचन सङ्केतक रूपमा लागेको पाइन्छ । तर कुमाल भाषामा पाइँदैन ।

३.४.७.६.५ अभ्यस्त पक्ष

क्रियाको कार्यव्यापार भूतकालमा हुने गरेको तर वक्तालाई अहिले वर्तमानमा स्मरण भएको अरिक्त सुचना दिने भाषिक रूप नै अभ्यस्त पक्ष हो । नेपाली भाषामा भूतकालिन रूपसँग वर्तमानको निकट सम्बन्ध हुँदैन ।

नेपाली

म बिहान ठिक पाँच बजे उठ्थे ।

उहाँ धुम्रपान गर्नु हुन्थ्यो ।

उल्लिखित कुराहरूबाट निम्नानुसार तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

नेपालीमा पक्ष, पूर्ण, अपूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त पक्षमा “त्र” पाइन्छ भने कुमाल भाषामा पूर्ण र अपूर्ण पक्ष स्पष्ट देखिन्छ । र अन्य पक्ष त्यति स्पष्ट छैन ।

३.४.८. भाव

भाषामा प्रयोग गर्ने व्यक्तिको मनोभाव वा मनसायलाई बुझाउने व्याकरणिक कोटिलाई भाव भनिन्छ । अर्को शब्दमा क्रियाको वास्तविक अर्थसँगै वक्ता वा लेखकको अभिवृत्तिसमेत प्रकट गर्ने क्रियाको रूपलाई भाव भनिन्छ (शर्मा, २०५६, पृष्ठ-५६) । भावलाई निश्चय, आशा, इच्छा, सम्भावनार्थ, सङ्केतार्थ गरी ५ वर्गमा विभाजन गरिन्छ । तर क्रियाका रूपहरूबाट आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ, सङ्केतार्थ जस्ता भावको बोध हुन्छ । काल र पक्षहरूको बोधक रूपहरू नै निश्चयार्थ भएका हुँदा यहाँ अरू भावहरूको मात्र चर्चा गरिएको छ ।

३.४.८.१. आज्ञार्थ

आज्ञार्थ भन्नाले वक्ताको उपस्थितिमा (वर्तमान) श्रोताको कार्य व्यापार सम्पन्न हुँदा आज्ञाको भाव बुझाउँछ । यसैले आज्ञार्थको प्रयोग द्वितीय पुरुषमा मात्र हुन्छ । जस्तै :-

नेपाली

१. तँ घर जा ।

२. तिमी घर जाऊ ।

३. तिमीहरू घर जाओ ।

कुमाल

तई रस्ती जा ।

तोरे रस्ती जाओ ।

तोरेहर रस्ती जाओ ।

माथिको उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ । जस्तै :-

१. नेपालीमा आ, ऊ, ओ र कुमाल भाषामा आ र ओ प्रत्यय लाग्छन् ।
२. द्वितीय पुरुष आदररहित एकवचनमा आउने प्रत्यक्ष आज्ञार्थका निमित्त नेपालीका प्रत्ययले पनि आदर र वचनरहित आज्ञार्थ जनाउँछ ।

३.४.८.२. इच्छार्थ

क्रियाबाट वक्ताको इच्छाको बोध हुने भाव इच्छार्थ हो नेपाली भाषा र कुमाल भाषाका इच्छार्थ वाक्यहरू तुलनात्मक स्थितिमा तल प्रस्तुत गरिएका छन् ।

जस्तै :-

नेपाली	कुमाल
१. म भात खाऊँ ।	मइ भात खाम् ।
२. हामी भात खाऔँ ।	हामरे भात खाई ।
३. तँ भात खाएस् ।	तइ भात खाएस् ।
४. तिमी/तिमीहरूले भात खाए ।	तोरे/तोरेहरूले भात खाए ।
५. ऊ भात खाओस् ।	ऊ भात खाउस् ।
६. उनी/उनीहरू भात खाउन् ।	उनी/उनीहरू भात खाउन् ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै :-

१. नेपाली भाषामा सबै पुरुषमा इच्छार्थ प्रयोग हुन्छ भने कुमाल भाषामा पनि सबै पुरुषमा इच्छार्थक प्रयोग भएको देखिन्छ । यसका निमित्त नेपाली भाषामा धातुमा ऊ, औ, एस, ए, ओस, अन, रूप लाग्छ भने कुमाल भाषामा आम, ई, एस, ए, उस, उन आदि प्रयोग हुन्छ ।

३.४.८.३. सम्भावनार्थ

सम्भावनार्थले क्रियाका कार्य व्यापारको सम्भावना र अड्कल आदिको बोध गराउँछ । यसका निमित्त नेपाली भाषामा प्रत्ययहरूको प्रयोग गरिन्छ । र कुमाल भाषामा ई, इम्, इन्, आदि प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ ।

जस्तै :-

नेपाली	कुमाल
१. आज पानी पर्ला ।	आजो पुँइ परी ।
२. म घर जाउँला ।	मइ रस्ती जाइम् ।
३. हामी घर जाऔँला ।	हामरे रस्ती जाइप् ।
४. तँ घर जालास् /जालिस् ।	तइ रस्ती जाइपे ।
५. तिनी/तिनीहरू घर जालान् ।	तिनी/तिनीहर रस्ती जाइन् ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै :-

१. नेपालीमा “ल” र कुमाल भाषामा “परी” रूपले सम्भावनाको भाव बोध भएको छ ।
यस्ता क्रियाहरूले सामान्यतः भविष्यत्काललाई जनाउँछ । यिनीहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरबाट पनि परिवर्तित हुन्छन् ।

३.४.८.४.सङ्केतार्थ

वाक्यमा कारण-कार्यको स्थिति रहेमा सङ्केतार्थ भावको बोध हुन्छ । यस्तो स्थितिमा एकभन्दा बढी समापिका वा असमापिका क्रिया एउटै वाक्यमा आउन सक्छन् । नेपाली भाषा र कुमाल भाषाका सङ्केतार्थ वाक्यहरू तल देखाइएको छ ।

नेपाली	कुमाल
१. उसले बोलायो भने म जान्छु ।	उसले बोलैलोस् कनी मइ जानु ।
२. रामले बोलाएमा म जान्छु ।	रामले बोलैनीमा मइ जानु ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै :-

१. दुवै भाषामा समापिका क्रियाको संयुक्त कार्यबाट सङ्केतार्थको बोध हुन्छ ।

३.४.९ कारक र विभक्तिको आधारमा

वाक्यमा नामिक पद आई मुख्य गरी क्रियासँग साक्षात सम्बन्ध राख्ने नामिक पदलाई कारक भनिन्छ । नेपाली भाषामा कारक कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान र अधिकरण कारकका रूपमा चिनिन्छ (अधिकारी, २०६३, पृष्ठ-८८) ।

यसै गरी सम्बन्ध र सम्बोधनलाई जोड्दा कारकको सङ्ख्या ८ ओटा हुन्छन् । नेपाली भाषा र कुमाल भाषामा पाइने कारक र विभक्तिको सम्बन्धलाई तल देखाइएको छ ।

जस्तै : -

कारक	नेपाली	कुमाल
१. कर्ता	ले, बाट, द्वारा	बटे
२. कर्म	लाई	के
३. करण	ले, बाट, द्वारा	बटे
४. सम्प्रदान	लाई, लागि, निम्ति	खातिर
५. अपादान	देखि, बाट	बटे
६. अधिकरण	मा	मा

विभक्तिको चर्चा गर्दा सम्बन्ध र सम्बोधनको पनि चर्चा गरिन्छ । यिनीहरू पनि कारकका चिन्ह जस्तै हुन्छन् । तर सम्बन्धवाचक पद र सम्बोधन क्रियासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित नहुने हुँदा यिनीहरूलाई कारक मानिदैन । यसका विभक्ति चिन्ह भने यसप्रकार हुन्छन् ।

जस्तै :-

कारक	नेपाली	कुमाल
सम्बन्ध	को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नि	नि, तु
सम्बोधन	ए, हो, हँ	ए, होक् हँ

नेपाली भाषा र कुमाल भाषाका कारक र विभक्तिका वाक्यहरू यसप्रकार छन् ।

३.४.९.१ कर्ताकारक र विभक्ति

कर्ताकारक भनेका क्रियाको कार्य पूरा गर्ने पद हो । नेपाली भाषामा 'ल' र कुमाल भाषामा 'बटे' रूपबाट कर्ताकारकको बोध गराइएको देखिन्छ ।

जस्तै :-

१. रामले भात खायो ।	रामबटे भात खायलोस् ।
२. प्रधानमन्त्रीले राजीनामा दिनुभयो ।	प्रधानमन्त्रीबटे राजीनामा देइनन् ।

३.४.९.२ कर्मकारक र विभक्ति

कर्मकारक भनेको क्रियाको फल वा असर प्राप्त गर्ने पद हो । नेपाली भाषामा "लाई" । कुमाल भाषामा 'के' रूपको प्रयोग गरी कर्मकारक बोध गराइएको पाइन्छ ।

जस्तै :-

नेपाली

कुमाल

१. रामले हरीलाई पिट्यो ।	रामबटे हरिके पिट्लोस् ।
२. केटाले केटीलाई हेर्‍यो ।	बेटाले बेटीके भाल्लोस् ।
३. रामले भाइलाई पैसा दियो ।	रामबटे भाइके पैसा देलोस् ।

३.४.९.३. करण कारक र विभक्ति

करण भनेको कार्यको साधन वा माध्यम जनाउने पद हो । नेपाली भाषामा ले, बाट, द्वारा, र कुमाल भाषामा 'बटे' रूपबाट करण कारकको बोध गराएको पाइन्छ ।

जस्तै :-

नेपाली

कुमाल

१. रामले कलमले लेख्यो ।	रामबटे कलमले लेख्लोस् ।
२. केटोले ढुङ्गाले लेख्यो ।	बेटाबटे ढुङ्गाले लेख्लोस् ।

३.४.९.४ सम्प्रदान कारक र विभक्ति

वाक्यमा क्रियापदद्वारा सम्पन्न हुने कार्य जसप्रति लक्षित छ त्यसलाई सम्प्रदान कारक भनिन्छ । नेपाली भाषामा का लागि, लाई, निम्ति आदि र कुमाल भाषामा 'के' रूपबाट सम्प्रदान कारकको बोध गराइएको पाइन्छ ।

जस्तै :

नेपाली

कुमाल

१. तिमी पूजाका लागि फूल टिप ।

तरु पूजाके खातिर फूल टिप ।

२. सरकारले अग्नी पीडितलाई राहत वितरण गर्‍यो ।

बाँडनी करलोस् ।

३.४.९.५ अपादान कारक र विभक्ति

अपादान भनेको कार्यको स्रोत वा प्रारम्भ बिन्दु जनाउने पद हो । नेपालीमा बाट, देखि र कुमालमा 'बटे' 'देखिन्' रूपबाट अपादानको बोध गराइएको छ ।

जस्तै :-

नेपाली

कुमाल

क. रूखबाट पातहरू भर्छन् ।

रूखबटे पातहर भरैल ।

ख. धेरै मानिसहरू आन्दोलनदेखि डराउँछन् ।

मस्तै मन्छेहर आन्दोलनदेखिन् डराल ।

३.४.९.६ अधिकरण कारक र विभक्ति

अधिकरण भनेको आधार वा आश्रय हो । नेपाली भाषामा "मा" र कुमाल भाषामा "मा" समान रूपले नै अधिकरण कारकको बोध गराएको पाइन्छ ।

जस्तै :-

नेपाली

कुमाल

भोलामा किताब छ ।

थैलामा किताप बाटै ।

उसमा सबै असल गुण छ ।

उसमा सप्यै असल गुन बाटै ।

३.४.१०. वाच्य

वाच्यमा कर्ता, कर्म वा भाव(क्रिया) मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक कोटिलाई वाच्य भनिन्छ । क्रियाको अन्तिम प्रत्यय वाक्यमा वाचक हुन्छ । त्यससँग मेल राख्ने बुझायो भने कर्मवाच्य र कर्ता र कर्म दुवै बुझाएन भने भाववाच्य हुन्छ (पोखरेल, २०५४, पृष्ठ-६९) । यस आधारमा कुमाल भाषामा हेर्दा कर्तृवाच्यमा मात्र पाइन्छ । कुमाल भाषामा कर्म र भाववाच्य पाइँदैन ।

नेपाली

१. मैले गाई देखे ।
२. गाई देखियो ।
३. बेस्सरी मासु खाइन्छ ।
४. आफू गाडीबाट आइयो ।

कुमाल

- मइ गाई भाल्नु ।
- गाई भालेल् ।
- बेस्कनी मंस खाएला ।
- आफई गाडीबटे आइनु ।

माथिका उदाहरणबाट निम्नलिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

जस्तै : -

१. नेपाली भाषामा तीन किसिमको वाच्य हुन्छन् भने कुमाल भाषामा त्यस्तो व्यवस्था पाइँदैन ।
२. कुमाल भाषामा कर्तृवाच्य पाइए पनि कर्मवाच्य र भाववाच्य पाइँदैन ।

३.४.११ वाक्यको आधार

वाक्यको आधारमा संरचनाका आधारमा वाक्यहरूलाई सरल र जटिल वाक्य गरी दुई वर्गमा देखाउन सकिन्छ । जटिल वाक्यहरूमा संयुक्त र मिश्र वाक्यहरू पर्दछन् । यहाँ कुमाल भाषाका वाक्यहरूलाई सरल, संयुक्त र मिश्र गरी तीन वर्गमा राखेर चर्चा गरिएको छ ।

३.४.११.१ सरल वाक्य

एउटा मात्र उपवाक्य भएको वाक्यलाई सरल वाक्य भनिन्छ । यसमा वाक्यको समापक भएर एउटा क्रियापद आउने हुन्छ । परम्परागत व्याकरणमा भने जतिसुकै

असमापक क्रियाहरू भएपनि एउटा मात्र समापक क्रिया भएको वाक्य मात्र सरल वाक्य मानिन्छ । (यादव र रेग्मी, २०५९, पृष्ठ-१०७) । सरल वाक्यमा उद्देश्य खण्ड र विधेय खण्ड अनिवार्य रूपमा रहन्छ । सरल वाक्यमा विस्तारकहरू पनि प्रयोग भएको पाइन्छ ।

जस्तै :-

नेपाली

कुमाल

१. हरीले भात खायो ।

हरीबटे भात खाइलोस् ।

२. जोगी नेता भयो ।

जोगी भात भल् ।

३. नेपालको राजधानी काठमाडौँ हो ।

नेपालक राजधानी काठमाण्डु होक् ।

३.४.११.२ मिश्र वाक्य

एउटा प्रधान उपवाक्य र एक वा एकभन्दा बढी आश्रित उपवाक्यको सम्बन्धबाट बनेको सिङ्गो संरचनालाई मिश्र वाक्य भनिन्छ । एकभन्दा बढी उपवाक्यहरू भएपनि वाक्यहरू समपदिक स्थितिमा नभै विषमपदिक स्थितिमा आउँछन् (अधिकारी, २०६२, पृष्ठ-१२३) । मिश्र वाक्य बन्दा सापेक्ष संयोजकको प्रयोग गरिएको हुन्छ । कुमाल भाषामा मिश्र वाक्यहरू यसप्रकार छन् ।

नेपाली

कुमाल

१. जो मिहिनेत गर्छ, त्यो सफल हुन्छ ।

जौना मिहिनेत कर्ला, तो सफल होकैला ।

२. जहाँ फूल फूल्छ, त्यहाँ वासना चल्छ ।

जाँहा फूल फूलैला, त्याँ वासना चल्ला ।

३. जब पानी पर्छ, तब जाडो बढ्छ ।

जाब पुइँ पर्ला, ताब जाडो बढ्ला ।

कुमाल भाषाका मिश्र वाक्यका सापेक्ष संयोजकहरू जो-तो, जाहाँ-ताहाँ, जाब-ताब आदि हुन् ।

३.४.११.३ संयुक्त वाक्य

दुई वा दुईभन्दा बढी सरल वाक्यहरूको समपदिक भएमा संयुक्त वाक्य बन्छ (अधिकारी, २०६२, पृष्ठ-९५) । दुई ओटा स्वतन्त्र वाक्य भएपनि एक आपसमा निरपेक्ष

संयोजकले जोडेर अथवा संयोजक बिना नै क्रमशः राखिएको हुन्छ । कुमाल भाषामा संयुक्त वाक्यलाई यसरी प्रस्तुत गरिन्छ ।

जस्तै : -

नेपाली	कुमाल
१. वृक्षरोपण गरिएन त्यसैले पहिरो गयो ।	रूखारोपन निहीकरेल् तैभर पहिरा गल् ।
२. राम घर गयो र खाजा खायो ।	राम घर गल् आर अर्नी खाइलोस् ।
३. न सिता गई न राधा गई ।	न सिता गइल् न राधा गइल् ।

माथिका कुमाल भाषाका वाक्य संरचनामा देखाएअनुसार स्वतन्त्र उपवाक्यहरूलाई सापेक्ष संयोजकले जोडेर बनेकाले यी वाक्यहरू संयुक्त वाक्य बनेका छन् ।

कुमाल भाषाको वाक्यहरूलाई अर्थ वा भावका आधारमा नेपाली भाषाकोजस्तै आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ गरी ४ किसिम र संरचनात्मक आधारमा सरल, मिश्र र संयुक्त गरी ३ वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । कुमाल भाषाका मिश्र वाक्यहरू सापेक्ष संयोजकहरू जाहाँ - ताहाँ, जो-तो, जाब-ताब आदि प्रयोग गरेर बनेको छ । संयुक्त वाक्यहरूको निर्माण गर्ने निरपेक्ष संयोजकहरू न-न आदि प्रयोग भएको पाइन्छ ।

३.४.११.४ सारांश

कुमाल भाषामा वाक्यहरूको संरचनामा कर्ता+कर्म+क्रिया रहेको पाइन्छ । वाक्यहरू आधारभूत रूपमा उद्देश्य + विधेयको संरचनामा नै रहेर उद्देश्य विस्तारक र विधेय विस्तारकका साथ वाक्यहरू निर्माण भएको पाइन्छ । कुमाल भाषामा वा भावका आधारमा संरचनात्मक वाक्यहरूलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । संरचनात्मक आधारमा वाक्यहरू सरल, मिश्र र संयुक्त वाक्य पाइन्छ । अर्थका आधारमा कारकहरू कर्ता, कर्म करण, समप्रदान, अपादान र अधिकरणमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

आदरार्थी प्रयोगमा नेपाली भाषामाभन्दा कुमाल भाषामा भिन्नै किसिमले वाक्यको अन्तमा “ज” सामान्य र “रे” प्रयोग भएको पाइन्छ । नाताकुटुम्बमा “तरू” को प्रयोग भएको पाइन्छ । वचनमा एकवचन र बहुवचन गरी दुई ओटामात्र रहेका छन् । भने

लिङ्गभेदमा कर्तामा पाइए पनि क्रियापदमा पाइँदैन । पुरुषमा भने प्रथम, द्वितीय र तृतीय तीनै पुरुष पाइन्छ । कुमाल भाषामा भूत र अभूत गरी दुई कालमा विभाजित मात्र छ । अभूतकालमा वर्तमान कालकै प्रयोगबाट भविष्यत् कालको समेत जनाउ दिने हुनाले वर्तमान कालमात्र पाइन्छ भन्न सकिन्छ । कुमाल भाषामा कर्तृवाच्यमात्र पाइन्छ । कर्मवाच्य र भाववाच्य प्रयोग व्यवहारमा भेटिएको छैन ।

अध्याय : चार

कुमाल जातिको जातीय संस्कार

४.१ सामाजिक संस्कार

प्रायः सबै जातिहरूमा जन्मदेखि मृत्युसम्म आ-आफ्नो सामाजिक परम्पराहरू रही आएका छन् । आ-आफ्ना जातिअनुसार परम्परागत रूपमा सामाजिक रीतिस्थितिका कार्यहरू गरिनु नै सामाजिक संस्कार हो । यसै क्रममा व्यक्तिको जन्मदेखि मृत्युपर्यन्तसम्म गरिने विभिन्न कर्महरूलाई कुमाल जातिमा के कसरी गरिन्छ र लिइन्छ भन्ने कुराहरू यहाँ शीर्षक अन्तर्गत राखी चर्चा गरिएको छ ।

४.२ जन्म संस्कार

यस समुदायमा महिला गर्भवती भएपछि गर्भवती र शिशुको स्वास्थ्यलाई ख्याल गरी गर्भवतीको नातागोता र निकटका इष्टमित्रहरूले उक्त गर्भवती महिलालाई आफ्नो घरमा बोलाएर वा उसकै घरमा गई मासु, माछा, दुध, दही, फलफुल र गोडागुडी खुवाउने र स्याहार सुसार गर्ने परम्परागत प्रचलन रहेको छ । गर्भवती महिलाले खोला तर्दा, गोरू बाँध्ने दाम्लो र डोरी नाघ्नु नहुने र रातिमा हिँड्नु नहुने यदि यस विपरितको कर्म गरेमा र भएमा अनिष्ट वा अशुभ हुने परम्परागत विश्वास रहेको छ ।

कुमाल जातिमा बच्चा जन्मेपछि सुडेनीद्वारा अर्थात् सुडेनी नभए घर परिवारका सदस्या जो कोहीले सालनाल कटाउने गर्दछन् । सालनाल माटोको भाँडामा राखि सिउँडीको काँपमा सुडिनीले राखिदिन्छन् । बच्चालाई नुहाइदिएर घरभित्र एक निश्चित ठाउँमा राख्छन् । घर आँगन चोख्याउनका लागि नवजात शिशुका विवाहिता दिदी, बहिनी वा फुपूलाई लिपपोत गर्नका लागि बोलाइन्छ । जसलाई 'धाइरालीमा' (कुमाल बलबहादुर २९, असार, २०६५) भनिन्छ । तिनीहरू आएर घर लिपपोत गरी शुद्ध पार्ने कार्य हुन्छ । यसपछि यस कार्यमा संलग्न महिलालाई नवजात शिशुका पिता, ससुरा र सासुले आफ्नो सामर्थ्यानुसार कपडा, मिष्ठान्न र दानदक्षिणा दिएर विदाइ गर्छन् । सुत्केरी बसेको घर परिवारलाई अशुद्ध मानिन्छ र चोख्याउनका लागि फुपाजुलाई बोलाइन्छ । फुपाजु आएर आफ्नो र सुत्केरीको नङ काटी स्पर्श गरी चोख्याउने प्रचलन रहेको छ । उक्त कार्य

मङ्गलबार र बिहीबारको दिन गरिन्छ । सुत्केरी बसेको घरभित्रको ठाउँमा पुरुषहरूलाई जान निषेध गरिएको हुन्छ भने जुत्ता, चप्पल पनि लगाउन दिइदैन । नवजात शिशु र सुत्केरी बसेको गुँडमा पराल ओछ्याइएको र त्यसमाथि विस्तरा पनि ओछ्याउने गरिन्छ ।

सातौँ दिनमा बच्चाको न्वारान गरिन्छ । न्वारानमा ब्राह्मणको संलग्नता रहदैन फुपू वा दिदी बहिनीले नाम राखिदिने चलन रहिआएकोछ । सोही दिन शिशु र सुत्केरी दुवैलाई नुहाइदिएर तोरीको तेल लगाई घाममा राखिदिने र नामकरण गरिदिने प्रचलन कायमै छ । खासगरी जन्मिएको बारका आधारमा नाम राख्ने चलन रहेको पाइन्छ । यसपछि गाइको गौँतलाई माटोको भाँडोमा राखेर दुवो पातीको मदतले घर वरपर छर्किने परिवारका सबै सदस्यले खाने गर्छन् । न्वारानपछि आमा स्वतन्त्र हुन्छिन् । हाल आएर आधुनिक परिस्थितिअनुसार प्रचलित नामहरू पनि राख्ने चलन बढ्दो छ ।

४.३ विवाह संस्कार

कुमाल जातिमा सानै उमेरमा केटाकेटीको परम्परागत प्रचलनअनुसार वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरी सामाजिकीकरण गर्नुको साथै दाम्पत्य जीवनको सुरूवात र वंश परम्परालाई निरन्तरता दिनु नै विवाहको मूल उद्देश्य रहेको देखिन्छ । यस कार्यले अभिभाव आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरेको अनुभव र खुशी महशुस गर्छन् ।

कुमाल जातिमा आफ्नो छुट्टै प्रकारको वैवाहिक परम्परा वा रितिरिवाज रहेको छ । हिन्दू परम्परानुसार केटाकेटीको जन्मकुण्डली, चिना, टिप्पणी वा साइत नहेरी आफ्नै पौराणिक परम्परानुसार मागी विवाह गराउने प्रचलन रहेको छ । प्राचीन कालमा ७/८ वर्ष उमेर पुगेपछि विवाह गर्ने गराउने प्रचलन रहेको थियो । तर कालान्तरमा समयसापेक्ष परिवर्तन हुँदै १६/१७ वर्षदेखि १८/२० वर्ष उमेर समूहका केटा केटीबीच विवाह सम्बन्ध जोड्ने गरिन्छ । कतिपय अवस्थामा अनमेल विवाह भएको पनि पाइन्छ । विवाह मागेर, भागेर र प्रेम विवाह गरी ३ किसिमका विवाहहरू प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । तर एकाध बाहेक बढी मात्रामा मागी विवाह गरेको पाइन्छ । कुमाल जातिमा परम्परागत विवाहहरू र वर्तमान समयका विवाहहरूमा भने समानता पाइन्छ ।

४.३.१ मागी विवाह

यस विवाहमा उमेरले विवाहयोग्य अन्दाज गरी छोराका बाबुआमाले लमीको मदतले आर्थिक देखि लिएर उमेर, सीप र रूप मेल भएका गोत्र नमिल्ने साथै मन पराएको बधुको खोजी गर्दछन् । बधुको छनोट भएपछि समयानुकूल भएसम्म कात्तिक/मङ्सिर वा बुधवारको दिन पारेर केटा पक्ष केटी पक्षको घरमा साँझको समयमा कुरा गर्न पुग्छन् । जब केटी पक्षबाट केटाको सम्बन्धमा सोधीखोजी थालिन्छ । तब लमीले घुमाउरो पारामा कुरा गर्न सुरु गर्छ । कुरा गर्दा फलानाको घरमा बाच्छो हुकिदै गयो, यहाँ तपाईंको घरमा बाच्छी वा लक्ष्मीको गुणगानका कारण हामी त खोज्दै हजुरको घरमा आइपुग्यौं भनेपछि तब केटिका बाबुआमाले तपाईंले भन्नुभएको कुरा सत्य हो भनेमा कुरा अधि बढ्छ । तर यसै कुराको लागि हो भने यहाँ ठाउँ छैन भन्ने जवाफ आएमा केटि पक्षबाट सहमति भएन भन्ने बुझाइ हुन्छ ।

सहमति भएको खण्डमा केटि पक्षबाट केटाको सम्पति, घर परिवार र पढाइ अनि बानी व्यवहार लगायत उसँग सम्बन्धित सबै सोधपुछ गरी माघ/फागुनको महिनातिर साइत जुराइन्छ । यस अवधिभित्र दुवै पक्षको आवतजावत भइरहन्छ । जसबाट केटा केटिलाई भविष्यका लागि सहज वातावरण तयार गर्न सहज हुन्छ । विवाहको अर्को मुख्य पक्ष बाघदन्त्य बोल्नु विवाहको अर्को विशेषता हो । बाघदन्त्यले विवाहको सुनिश्चिततालाई सङ्केत गर्छ । बाघदन्त्य बोल्नु अधि केटिलाई हुन्छ/हुँदैन भन्ने पूरा अधिकार रहन्छ । लमी समक्ष केटिले आफ्नो गच्छेअनार कपडा माग गर्छिन् । र केटा पक्षले सहमति जनाउ दिएपछि सहमतिमा तोक्ने गरिन्छ । यसै दिन फलानाको छोरा/छोरी फलानालाई सुम्पिए । तल माथि भएको खण्डमा परिस्थितिको सामना गर्न तयार छु, भनी कबुल गरिन्छ ।

क) विवाह विधि

विवाहको अधिल्लो दिनहरूमा आफ्ना इष्टमित्र, नातागोता र आफन्तहरूलाई चुले निम्तो दिइन्छ । विवाहको अधिल्लो साँझमा नै पञ्चेबाजा आइसकेका हुन्छन र नजिकैका आफन्तको उपस्थितिमा घर अगाडीको मूलढोकाको दुवैतर्फ पानीले भरिएको घडा राखिनुको साथै विधिवत रूपमा आवश्यक वस्तुहरू राखेर शुभ विवाह प्रवेशद्वार तयार गरिन्छ । तर खासै कुनै जग्गे वा मण्डप तयार गरिदैन । विवाहको दिनमा बेहुलालाई ज्वाँइ अथवा

भान्जाले बिहेको बस्त्र पहिराउँछ र बेहुलासँगै बेहुलाललाई छाता ओढाएर एक व्यक्ति सँगै हिउँछ । उसलाई लोकन्द भनिन्छ । बेहुलाको बाबु भने चिनारीका लागि सफा कपडामा इष्टकोट, कछाड, दौरा, कालो टोपीसँगै सेतो फेटा बाँधेर बेहुलीले कबुल गरेको गहना र लुगा दोकाँधे भोला भिरेर हिँडेको हुन्छ । यसपछि विहेमा उपस्थित जनितलाई सगुनको रूपमा घरेलु जाँड रक्सी, छयाड वीरौंला बाडिन्छ । खानपान सकिएपछि सबैलाई टिकाटाला गरी जन्ती प्रसने समयमा शुभ समय पारेर फरक खाले बाजा बजाइन्छ । जसले बेहुला अन्माएको सङ्केत गर्छ । बेहुला अन्माएर अलिक पर पुगेपछि बेहुलाको आमाले साइतको दही घुम्टोले मुख छोपेर खुवाउँछिन र यस मौकामा दिदी बहिनीहरूले मजेत्रो वा पछ्यौरा विछ्याएर छेक्छन् र बेहुलाले त्यसमा नटेकीकन दक्षिणा राखेपछि बाटो खुल्छ र जन्ति अगाडी बढ्छ ।

अ) भार

जन्ति अन्माउने बेलामा भार लैजाने यस जातिको अर्को मुख्य विशेषता हो । सामान्यतया सिङ्गो जरा र टुप्पा सहितको दुई ओटा उँखुको फेँदतिरको भागमा एक हाता मालभोग केरा, माटो वा काठको सानो ठेकीमा घरमा बनाएको दही भरेर भुन्डाइन्छ र बीचमा बोक्न मिल्ने गरी उखुको पातलाई राम्रोसँग पट्याइन्छ । साथै बाँसको सानो पेरुङ्गामा सुकेको माछा, एक मुठा साग पनि भुन्डाइएको हुन्छ । यसलाई भार भनिन्छ । भार ज्वाँइ, चेला, भान्जा वा फुपाजुले मात्र बोक्छन् । यसरी जन्ति अन्माउने समयमा अगाडि पञ्चेबाजा त्यसपछि भार र गन्यमान्य व्यक्ति र बेहुला लावालस्करसहित अधि बढ्छन् ।

आ) भारसँगै सोली

कलिलो नभइ हल्का छिप्पिनै लागेको बाँस काटेर पलाँसको चोया काडिन्छ । राम्रोसँग बीट मारिएको घुमाउरो आकारको भाँडा सोली हो । यो खाना राख्नको लागि विवाह र ब्रतबन्ध लगायत अन्य चाडपर्वमा पनि उपयोगी हुन्छ । सोलीलाई शुभ साइतको रूपमा पनि लिइन्छ । विवाहमा भने सगुनको रूपमा रोटी, वीरौंला, जाँड, रक्सी र खड्क वा खुँडालाई रातो कपडाले छोपेर राखिन्छ । बेहुला अन्माएपछि बेहुलीको घरमा हुने कार्यहरू बेहुलीको घरमा पुगेछि बेहुलीका बाबुले जन्ती प्रसने कार्य गर्छन् । बेहुली बाबुले रातो

अक्षता र फूलमाला पहिराएर बेहुलालाई जगोमा दियो र कलश सिँगारेर राखिएको ठाउँमा राखिन्छ । लमीमार्फत बेहुलाले ल्याएको कपडा र गहना लोकन्दी र मान्यगन्य महिलामार्फत बुझाइन्छ । यसपछि भने बेहुली सिँगारेर ल्याउने काम हुन्छ । बेहुली बेहुलाको दायाँतर्फ बस्छिन् । यस अवस्थामा बेहुलाले बेहुलीलाई बाँयाँतर्फ सार्नुपर्ने हुन्छ । यसपछि भने टिकाटाला र गोडा धुने काम सुरु हुन्छ । गोडा धोएर सकिएपछि माइतीतर्फबाट भोज खुवाउने काम आरम्भ हुन्छ । भोज भातेरमा लगि काटिएको सुँगुर, बोका वा खसीको पछाडिको फीला रातो कपडामा बेरेर ल्याएको सगुन र साँप्रो लमीले लिएर बेहुलीको बाबु आमालाई बुझाउँछन् । यस बुझाइदिएको साँप्रोलाई रून्चे साँप्रो पनि भन्ने चलन छ । बेहुलीको बाबुले गर्ने काम बेहुली अन्माउने बेलामा बेहुलीका बाबुले नुहाएर कपाल मुण्डन गरी निराहार बसी बाबु-आमाले दुधको भारा नलागोस भन्नका लागि दही खुवाउँछिन् र छोरी पराइ भइन् भन्ने बुझिन्छ । यसपछि सबै संस्कार ज्वाँइतिर सरेको बुझिन्छ । बेहुली अन्माएपछि बेहुला केही पर पुग्छ र फर्किन्छ र लोकन्दले लिएर आउँछ । यस समयमा जन्ति केही समय कुर्छन् । ससुरालीमा रहेका सबैलाई साइनानुसार ढोगभेट गरी विदाई भएर बेहुला फर्केपछि जन्ति अगाडि बढ्छ ।

इ) सम्धिभेट

विधिवत रूपमा प्रथम पटक बेहुलाको र बेहुलीको बाबुहरूबीच हुने ढोगभेटलाई नै सम्धिभेट भनिन्छ । यो काम बेहुलीलाई टिकाटाला गर्ने समयभित्र गरिन्छ । यसलाई 'सम्धेलो लगाउने' पनि भनिन्छ । बेहुली र बेहुलाको बाबु, बेहुलाको भान्जा र ज्वाँइको उपस्थितिबिना यो कार्य असम्भवसरह हुन्छ । दुवै पक्षका भान्जाले टपरीमा चामल, भेटी, फूल, दुबो र अक्षता लिएर उभिएका हुन्छन् । दुवै सम्धिहरूले हातमा रहेको टिका एकार्कालाई लगाउँछन् । अनि, जमीनमा दुवै हात जोडेर नमस्ते गर्छन् अनि घोप्टो परेर जमीनलाई ढोग गर्छन् । यसपछि भान्जाले लिएको सामग्री आफूले लिएर पुन टिका लगाइन्छ । यो क्रम ३ पटक सम्म हुन्छ । अनि, दुवै सम्धीले अङ्कमाल दुई पटकसम्म गरेर हात समाएर तानातान गर्छन् तानातान गर्ने कामलाई सम्धीबीचको लडाइँ भएको भन्ने प्रचलन छ, यसले सम्बन्धलाई थप प्रगाढ स्मरणीय बनाउने काममा टेवा दिने परम्परागत विश्वास रहेको छ । यसपछि भने दुवै पक्षबाट भान्जा र ज्वाँइलाई टिकाटाला र दान दक्षिणा गरेपछि सगुन खाइन्छ । अनि दुलही अन्माएर घरतर्फ लाग्ने काम सुरु हुन्छ । अन्माएपछि दुलाहाको घरमा

खानपान सकेर रत्यौली(ज्यूँती) चलिरहेको हुन्छ । दुलही दुलाहाको घरमा प्रवेश गर्नु अगाडि सासुले दुलाहा-दुलहीलाई नै एकछिन आँगनमा पखिन लगाउँछन् त्यसपछि सासुले पानीको घेरासँगै तीनपटक घुमेसँगै टिकाटाला गरी कुखुराको भाले काटेर रगत चुहाउँदै घरभित्र त्यही रगतको थोपामा टेक्दै दुलही घरको ढोका वा पीँढिमा ३/३ पटक ढोगेर आफू अगाडि र बेहुला पछाडि भएर प्रवेश गर्छिन् । दुलही अन्माएर आउने बेलामा माइती पक्षबाट दुलहीका आफ्नै नातागोता पर्ने ३ वा ५ को सङ्ख्यामा दाजुभाई लोकन्दको रूपमा आएका हुन्छन् । दुलाहा-दुलहीको प्रवेश भएपछि दियो- कलश राखी तयार गरिएको जग्यमा माइती पक्षलाई राखिन्छ र छुटेकाहरूलाई टिकाटाला गरिन्छ । यसपछि बेहुला-बेहुलीलाई सोहि जग्यमा बसेर सेतो कपडाको आँचल वा गाँठोको माध्यमबाट सिन्दुर साक्षी राखेर सिन्दुर हालिदिन्छ र आधिकारिक रूपमा दाम्पत्य जीवनको सुरुवात हुन्छ । सिन्दुर हाले काम सकिएपछि बेहुलाले सगुनको रूपमा कुखुराको भाले काट्छ । यो सगुनलाई लोकन्द/लोकन्दको बीचमा बाँड्ने जिम्मेवारी बेहुलीको हुन्छ । जसलाई जुठो खुवाउने पनि भनिन्छ । यसरी जुठो खुवाउनाले चिरस्थायी दाम्पत्य जीवनलाई सङ्केत गर्नुका साथै नारी सौभाग्यका रूपमा पनि लिइन्छ । सोहि दिन माइति पक्षका लोकन्द आफ्नो दिदी/बहिनी एकलै भएको आभास नहोस भन्नका लागि सँगै बसेर खानपाना गरि बेहुला पक्षलाई दैलो कुल्चने निम्तो गरि बिदावारी हुन्छन् ।

ई) दैलो कुल्चने

समिधभेटजस्तो पहिलो पटक समिधनी भेटलाई दैलो कुल्चने भनिन्छ । समिधभेटसरह दुलाहा पक्षबाट सासु, दुलाहा-दुलही र मान्यजनहरू गरी ५/७ जनामो समूह मिलाएर दुलहीको माइतीमा पुग्छन् र ढोगभेट खानपानपछि फेरी दुलहीको माइतीलाई दैलो कुल्चने निम्तो दिएर फर्किन्छन् । पुन सोहि विधिअनुसार दुलहीका माइती पक्ष पनि दुलाहाको घरमा पुगेर ढोगभेट गरी फर्किन्छन् । यसबाट दुई परिवारबीच आपसी सम्बन्ध सुमधुर हुन सहयोग पुग्छ ।

उ) पञ्चरात फिराउने

नयाँ दुलही माइतीबाट अन्माएको पाचौँ दिनमा पुन दुलहीके माइतमा जाने कार्यलाई पञ्चरात फिराउने भनिन्छ । एक रात माइत बसेर फर्किने नियम छ । जसलाई दुलहन

फुकाउने पनि भनिन्छ । नयाँ दुलही पहिलो वर्षको श्रावण महिनामा आफ्नो घरमा नवसी माइतमा श्रावण १ गतेदेखि भाद्र १ गतेसम्म बस्ने चलन छ । नयाँ ठाउँमा नयाँ कुवाको पानी खाँदा बिरामी नपरोस भन्ने आशयोक्ति यस चलनको परम्परागत रीतिस्थिति रहेको छ ।

ऊ) पहिलो दशैं

विवाह गरेको वर्ष पहिलो दशैंमा माइत जाँदा टिका फुकाउने भन्ने चलन हुन्छ, त्यसैले माइत जाँदा कोशेलीका रूपमा सुँगुरको मासु, रोटि र सालको पातको टपरीमा नातो बाँधेर लगिन्छ । यो सगुनको रूपमा बेहुलीको हरेक १३ दिने दाजुभाइको घरमा टिका लगाउन जाँदा दिनु अत्यावश्यक हुन्छ । नयाँ सम्बन्ध गाँस्न जाँदा खाली हात नजाने परम्पराले आफन्तसँग नजिकिने पुलको काम गर्छ । यसरी दशैंको साथै तिहार सबै चाडपर्वहरूमा आउने जाने सिलसिलाले आफन्त र नातागोताबीचको सम्बन्ध दिगो र माधुर्यपन छाउँछ ।

४.४ मृत्यु संस्कार

जन्मेपछि मर्नेपने शाश्वत नियम हो । प्रकृतिको अमिट नियमलाई स्वीकार्नेपछि यसर्थ एकदिन सजीव शरीर जब निर्जीव बन्छ, तब लाशलाई विधिवत् रूपमा भष्म बनाउने प्रक्रिया सद्गत हो । कुनै पनि व्यक्तिको मृत्युपश्चात उसको छोरा त्यसपछि तेह्र दिने दाजुभाइ र नाताकुटुम्बको भूमिका रहन्छ । ब्रतबन्ध/छेंवर गरिएका छोराहरूले हरिया दुई ओटा छ फिटको बाँस ल्याई त्यसलाई खट बनाएर एउटा सेतो सफा कपडा ओच्छ्याई ३ ठाउँमा एकसरो बाँध्छन् । त्यस मृत शरीरलाई अगाडि-पछाडि दाजुभाइले काँध दिन्छन् । शवलाई बोकेपछि अगाडि बाटो लिन एक व्यक्ति हातमा टपरीमा मास, जौ र तिल मिसाएर धुप सल्काउँदै अघि बढ्छ । र उनका पछि पछि मलामीहरू हिँड्छन् । बाटो लिनै व्यक्ति बोले पनि एकोहोरो बोल्छ । अन्य मानिस वा मलामीसँग बोल्दैन । यदि दोबाटो आएमा त्यस ठाउँमा टपरीमा भएको सामग्री छर्दै शवलाई घाटमा पुऱ्याउँछन् । यसरी घाटमा पुगेपछि ५/७/३/९तलाको चिता बनाइन्छ र शवलाई घुमाएर नदीको शिर र पुछारतर्फ गोडा पर्ने गरी राखिन्छ । शरीरको सबै कपडा र गहना फुकालेर यदि महिला भएमा विवाहको सामान चितामा राखेर जेठो छोरा वा छोरा नभए नजिकको नातादारले मुखमा बत्ति बालेर राखिन्छ ।

जसलाई दागबत्ती पनि भनिन्छ । दागबत्ती दिएपछि अन्तिम ढोग गरी शवलाई तीन पटक परिक्रमा गर्छन् र जातीय परम्परानुसार ज्वाँड वा भानिजद्वारा कपाल मुन्डन गरिन्छ । चिता भष्म भएपछि महिला भए पिठ्यु र पुरुष भएमा छातीको भाग रहन्छ जसलाई अस्तु पनि भनिन्छ । अस्तुलाई एउटा सेतो कपडामा बेरेर छोराहरूले टाउकोमाथि राख्छ र पानीमा डुबुल्को मारेर अस्तु छोडिदिन्छ । जसलाई अस्तु सेलाउने पनि भनिन्छ । अस्तु सेलाइसकेपछि क्रियापुत्रीहरूले नसिलाएको सेतो पछ्यौरा, धौँती, टाउकोको सेतो भुष्पो र हातमा पानी उठाएको भारी र एक हातमा बाँसको लट्ठी टेकेर घर आउँछन् । यसै समयावधि भरमा मलामीहरूले बाँकी रहेको बलेको मुढा र अँगार सबै नदीमा बगाएर अनि नुहाएर फर्कन्छन् र सद्गत कार्य समाप्त हुन्छ । सद्गत गरेर फर्कदा बाटोमा दोबाटो परेको ठाउँमा बयरको काँडा राखि ढुङ्गाले च्यापेर त्यसलाई नाघेर आइन्छ । जसबाट भूतप्रेतले नसताओस् भन्ने अर्थ राखिन्छ । मलामी जाँदाजस्तै अगाडि बाटो लिने मलामी र क्रियापुत्री भई घर फर्कन्छन् । घरमा क्रियापुत्री बस्नको लागि एक निश्चित ठाउँमा राडि पाखी र कम्बल ओछ्याएर जीव जनावरले नछुने ठाउँमा चलनानुसार जालोले वा सेतो धागोले घेरा लगाएर राखिएको हुन्छ । परम्परानुसार ५औँ देखि १३औँ दिनसम्म अनुलो खाएर दिनको एकपटक नुहाएर आफैले पकाएर खानुभन्दा अगाडि नसिलाएको पातमा प्रेतात्मालाई चढाएर मात्र खाइन्छ । यसरी चढाएको चिज एक ठाउँमा लगेर राख्छन् । जसलाई पात्लो फाल्ने पनि भनिन्छ । मृतक पुरुष भएमा शव जलाउँदा श्रीमतिलाई विवाहमा दिएको सिन्दुर, पोते, चुरा सबै शवसँगै जलाइने चलन रहेको छ । यी सौभाग्यका सामग्रीलाई श्रीमानको ऐरावत पनि भनिन्छ । यसपछि भने श्रीमति अब सेतो पहिरनमा एकल महिला/विधुवा बन्छिन् । प्रत्येक दिन क्रियापुत्रीहरूसँग एक वा दुई जना कुरूवाहरू बसेका हुन्छन् । प्रत्येक साँझ खोरीमा बत्ती बालेर शव लिएको बाटोमा ज्वाँड वा भानिजले क्रिया बसेको कति दिन भयो ? त्यति नै ओटा डोरी बाटेर बत्ती बालेर आउँछन् । यो क्रम जूठो छिन्ने दिनसम्म जारी राखिन्छ ।

४.४.१ जूठो छिन्ने

आसोस बारेको १३औँ दिनमा क्रियापुत्री खोलामा गई नुहाई-धुवाइ पिठो र भैंडाको रौं मिसाएर बनाएको स्वरूपलाई बुढि र चोर औँलाले तीनपटक शरीर काट्दै बनाउँदै गरि आफ्नो सेतो भोष्पो त्यहीं छोडेर आएपछि मलामी गएका नातागोता सबै बोलाएर ज्वाँड वा भानिजले मृत व्यक्तिलाई मन पर्ने परिकार वा माछा, मासु, दाल, भात र तरकारी बनाएर

सबै उपस्थित व्यक्तिले नसिलाएको पात वा सालको पातको नउठाएको टपरीमा केराको नसिलाएको पात वा सालको पातको नउठाएको टपरीमा दिन्छन् र सबैले खाएपछि अन्तिममा कुनै रूखको बुट्टामा लगेर चढाइदिन्छन् । मृतकको सम्बन्धित व्यक्तिले ९/१३/४५ वा वर्ष दिनसम्म आसोस बार्न सक्छ । जुठो छिन्ने दिनमा नै पनि सबै फुकाउन सकिन्छ । जस्तै : क्रियापूत्रीले पाल्नु जनावरलाई काटेर सगुनको रूपमा नातागोतालाई दिई आफू पनि खान्छ । जुठो छिन्ने दिनमा नै पनि सबै रूपमा नातागोतालाई दिई आफू पनि खान्छ । जुठो छिन्ने दिनमा मृतकले प्रयोग गरेका लत्ताकपडा, खाट, द्रव्य भाँडाकुँडा र टपरीमा चामल राखि ज्वाँइ, भानिज वा छोरी चेलीलाई दिने चलन छ । जसलाई साधारण दान भनिन्छ । त्यस्तै मर्ने बेलामा मृत व्यक्तिले फलाना ठाउँको जग्गा फलानोलाई दिनु भनेको खण्डमा त्यस ठाउँको माटो टपरीमा राखेर दिइन्छ पछि त्यसै व्यक्तिको नाममा नामसारी गरिन्छ, यसलाई जमीनदान भनिन्छ ।

४.४.२ गौँत खाने

१३औँ दिनमा वा जुठो छिन्ने दिनमा घर सरसफाई गरि गोबरले लिपपोत गरेर गाईको पिसाब वा गौँतले सबैतिर छर्किएर शुद्ध पारिन्छ । यो कार्य बहिनी, दिदी वा फूपू फुपाजुबाट गरिन्छ । यसलाई नै गौँत खाने भनिन्छ । यस दिनमा सफा गौँतमा शुद्ध घ्यू मिसाएर सबैले खान्छन् र अनि मात्र खाना खाइन्छ । वैज्ञानिक रूपमा हेर्दा यसरी खाएमा सरूवा वा हैजा लागेर मरेको भएता पनि रोग निरोधक गौँतले शरीर स्वस्थ राख्न मदत गर्छ । हिन्दू परम्परानुसार गाईलाई लक्ष्मी माताको रूपमा पूजा गर्ने गरिन्छ भने नेपालको राष्ट्रिय जनावर पनि हो । गाईको मलमुत्र शुद्ध गर्ने गराउने अति उपयुक्त हुने भएकोले कुमाल जातिले हरेक मेलोमेसोमा गौँतको उपयोग गर्छन् ।

४.५ कुमाल भाषाका आधारभूत शब्दहरू र उखान प्रयोगको अवस्था

भाषावैज्ञानिक पद्धतिअनुसार कुनै नयाँ भाषाको अध्ययन अनुसन्धान गर्न अर्थात तुलनात्मक भाषा विज्ञानमा मोरिस स्वेडेसले तयार पारेको सय शब्दको सूचीको ठूलो महत्त्व रहेको पाइन्छ । हाल मोरिस स्वेडेसले तयार पारेका आधारभूत शब्दहरू विभिन्न कारणबाट पर्याप्त नभएको महशुस गरी स्वेडेसले सय शब्दको सूचीलाई आधार मानी नयाँ संस्करणहरू निकाल्न थालेको पाइन्छ । यसै क्रममा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, भाषा विज्ञान

विभाग कीर्तिपुरले नयाँ भाषा खोजीका २१० शब्दहरूको सूची सम्पादन गरेको छ । त्यसै सूचीका आधारमा कुमाल भाषाका शब्दहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

) क्र.सं.) अङ्ग्रेजीमा) नेपालीमा) कुमाल भाषा)
) १.) arm/hand) हात) हाँत)
) २.) axe) बञ्चरो) बन्चरा)
) ३.) ash) खरानी) खाक)
) ४.) ant) कमिला) किम्ला)
) ५.) above) माथि) उपरी)
) ६.) all) सबै) सप्पै)
) ७.) body) शरीर) आङ्)
) ८.) belly) पेट) पुण्टा)
) ९.) breast) स्तन) दुद)
) १०.) bone) हाड) हड्डी)
) ११.) blood) रगत) रक्ती)
) १२.) broom) कुचो) भाडू)
) १३.) banana) केरा) केरा)
) १४.) barley) जौ) जौँ)
) १५.) buffalo) भैंसी) भैंस)
) १६.) boy) केटो) बेटा)
) १७.) bad) नराम्रो) ननामर)
) १८.) big) ठूलो) माहा)
) १९.) below) तल) उँधौ)
) २०.) black) कालो) काला)
) २१.) broken) फुटेको) फुट्लक)
) २२.) to bite) टोक्नु) टोकल)
) २३.) to be hungry) भोकाउनु) भोकाल)
) २४.) to burn) डढाउनु) जलानी)
) २५.) cloth) लुगा) थाङ्ना)
) २६.) cloud) बादल) मेघ)
) २७.) chilli) खुर्सानी) मीरिच)

) २८.) chicken) चल्ला) बिचीरा)
) २९.) child) बच्चा) बिचीना)
) ३०.) cold) चिसो) ठण्डा)
) ३१.) to come) आउनु) आवैल)
) ३२.) door) ढोका) दैल)
) ३३.) dust) धूलो) घुर)
) ३४.) dog) कुकुर) कुत्ता)
) ३५.) daughter) छोरी) बेटी)
) ३६.) day) दिन) दिन)
) ३७.) different) फरक) भिन्दा)
) ३८.) to die) मर्नु) मरल)
) ३९.) to drink) पिउनु) पीइल)
) ४०.) eye) आँखा) नइन)
) ४१.) ear) कान) कान)
) ४२.) elbow) कुइनो) कुइना)
) ४३.) eggplant) भण्टा) भाण्टा)
) ४४.) egg) अण्डा) फुल)
) ४५.) evening) साँभ) सन्जेक)
) ४६.) to eat) खानु) खाल)
) ४७.) face) अनुहार) आनार)
) ४८.) finger) औँला) औली)
) ४९.) nail) नड) नड)
) ५०.) firewood) दाउरा) घाराघारी)
) ५१.) fire) आगो) आगी)
) ५२.) flower) फूल) कपला)
) ५३.) Fat(of meat)) बोसो) बौँसो)
) ५४.) ish) माछा) मछरी)
) ५५.) ather) बुवा) बौ)
) ५६.) ar) टाढा) दूर)
) ५७.) our) चार) चारटा)

) ५८.) ive) पाँच) पाँचटा)
) ५९.) ew) थोरै) इत्ती)
) ६०.) To fly) उड्नु) उडल)
) ६१.) gold) सुन) सुना)
) ६२.) ground nut) बदाम) मुम्फली)
) ६३.) garlic) लसुन) लसुन)
) ६४.) goat) बाख्रो) बखरी)
) ६५.) girl) केटी) बेटी)
) ६६.) good) राम्रो) नामर/रामर)
) ६७.) to give) दिनु) देवैल)
) ६८.) to go) जानु) जावैल)
) ६९.) head) टाउको) माथ)
) ७०.) hair) कपाल) चुली)
) ७१.) heart) मुटु) मुटुक)
) ७२.) house) घर) रस्ता)
) ७३.) husband) लोग्ने) गोसाँह)
) ७४.) hot) तातो) गरम)
) ७५.) how many) कति) कति)
) ७६.) Iron) फलाम) फलाम)
) ७७.) Intestine) आन्द्रा) भुँडी)
) ७८.) Ice) बरफ) बरप)
) ७९.) Inn) धर्मशाला) धरमःशाला)
) ८०.) Jaw) च्याप्) थुतना)
) ८१.) Jar) गाग्रो) गागरी)
) ८२.) Jewellery) गहना) गाहानापात)
) ८३.) Jack fruit) कटहर) कटर)
) ८४.) Knife) चक्कु) चक्कु)
) ८५.) Kerosene oil) मट्टितेल) मडतेल)
) ८६.) Key) साँचो) साँचा)
) ८७.) Knee) घुँडा) घोडा)

) ८८.) Leg) खुट्टा) पाउ)
) ८९.) Knite) चङ्गा) चंगा)
) ९०.) Leaf) पात) पात्)
) ९१.) Long) लामो) लामा)
) ९२.) Left) देब्रे) बाउँ)
) ९३.) Light) हलुका) हलुकौ)
) ९४.) to lie) पल्टनु) पल्टल)
) ९५.) mouth) मुख) थुतुना)
) ९६.) mortar) सिलौट) सिलौटा)
) ९७.) moon) चन्द्रमा) जुन्मामा)
) ९८.) mango) आँप) आम)
) ९९.) meat) मासु) मंस)
) १००.) Monkey) बाँदर) बादर)
) १०१.) Mosquito) लामखुट्टे) भुसनना)
) १०२.) Man) मानिस) मन्छे)
) १०३.) Mother) आमा) आँबै)
) १०४.) morning) बिहान) सखारै)
) १०५.) month) महिना) मास)
) १०६.) many) धेरै) मस्तै)
) १०७.) nose) नाक) नाख)
) १०८.) name) नाम) नाउँ)
) १०९.) night) रात) राती)
) ११०.) noon) मध्यान्ह) कालीचुर)
) १११.) new) नयाँ) नउ)
) ११२.) navel) नाभि) नायटा)
) ११३.) nail) नङ) नङ)
) ११४.) old) पुरानो) जामाना)
) ११५.) one) एक) एकन)
) ११६.) obesity) भुँडेपन) पेटुवा)
) ११७.) Own) आफ्नै) आफन्)

) ११८.) oven) चुल्हो) चुल्हा)
) ११९.) oil) तेल) तेल)
) १२०.) Palm) हत्केला) हत्कौला)
) १२१.) Path) बाटो) पथ/बट्टे)
) १२२.) potato) आलु) आलु)
) १२३.) Phlegm) कफ) गेगर)
) १२४.) quilt) सिरक) पल्ला)
) १२५.) Queen) रानी) रानी)
) १२६.) Quick) छिटो) त्वार्त)
) १२७.) Quotient) भाग) बाँडाबाँड)
) १२८.) roof) छानो) छप्पड)
) १२९.) ring) औँठी) अड्ठा)
) १३०.) rain) वर्षा) बरिखा)
) १३१.) river) नदी) नादी)
) १३२.) root) जरा) फेँददै)
) १३३.) rice) चामल) चामल)
) १३४.) right) दायाँ) दाउँ)
) १३५.) skin) छाला) छाला)
) १३६.) sky) आकाश) सरक)
) १३७.) star) तारा) तारा)
) १३८.) stone) ढुङ्गा) ढुवाँ)
) १३९.) sand) बालुवा) बालुवा)
) १४०.) spider) माकुरो) मकरा)
) १४१.) teeth) दाँत) दाँत)
) १४२.) thread) धागो) धागा)
) १४३.) turmeric) बेसार) हल्दा)
) १४४.) tomato) गोलभेडा) बाइगोडा)
) १४५.) tail) पुच्छर) पुछार)
) १४६.) tommorrow) भोली) काली)
) १४७.) that) त्यो) तो)

) १४८.) these) यिनीहरू) इनीरू)
) १४९.) urine) पिसाब) पीसाप)
) १५०.) underwear) कट्टु) जाँगे)
) १५१.) umbrella) छाता) छाता)
) १५२.) utensils) भाँडा) भँडे)
) १५३.) village) गाउँ) बस्ता)
) १५४.) vein) नसा) नसा)
) १५५.) veil) घुम्टो) घुमट)
) १५६.) vegetable) तरकारी) तिहुन)
) १५७.) water) पानी) पुँइ)
) १५८.) wind) हावा) वायु)
) १५९.) wheat) कोदो) कोदा)
) १६०.) wet) चिसो) ठण्डा)
) १६१.) white) सेतो) सेतै)
) १६२.) what) के) के)
) १६३.) where) कहाँ) काँ)
) १६४.) women) आइमाई) आइमाइ)
) १६५.) when) कहिले) कइलो)
) १६६.) whole) सबै) सप्यै)
) १६७.) to walk) हिँड्नु) हिँडेल)
) १६८.) window) भ्याल) भेल)
) १६९.) wine) रक्सी) रौसी)
) १७०.) wife) स्वास्नी) गोसेनी)
) १७१.) younger sister) बहिनी) बिना)
) १७२.) yesterday) हिँजो) हिँज)
) १७३.) Yam) तरूल) तरूल)
) १७४.) zoo) चिडीयाखाना) चिडीयाबस्ता)
) १७५.) Guava) अम्बा) बेलौती)
) १७६.) Pomogrenate) अनार) दाडिम)
) १७७.) sugarcane) उँखु) अँखु)

) १७८.) lime) कागती) काकती)
) १७९.) pumpking owrd) फर्सी) कबेली)
) १८०.) cat) बिरालो) बिल्ली)
) १८१.) jackal) स्याल) स्याल)
) १८२.) Bug) उडुस) उडीस)
) १८३.) earthworm) गड्यौला) गढेरा)
) १८४.) like) जुम्रा) जुमारा)
) १८५.) fly) भिगा) माखा)
) १८६.) crab) गंगटो) गोंटा)
) १८७.) leech) जुका) जुका)
) १८८.) cock) कुखुरा) कुखुरा)
) १८९.) bat) चमेरो) चमेरा)
) १९०.) dove) डुकुर) डुकुर)
) १९१.) pigeon) परेवा) परेवा)
) १९२.) owl) लाटोकोसेरो) उल्लु)
) १९३.) parrot) सुगा) टुगा)
) १९४.) to come) आउनु) आवैल)
) १९५.) to go) जानु) जावैल)
) १९६.) to sit) बस्नु) बसैल)
) १९७.) to sleep) सुत्नु) सुतैल)
) १९८.) to speak) बोल्नु) बोलैल)
) १९९.) to hungry	be) भोकाउनु) खारैल)
) २००.) to drink) पिउनु) पीवैल)
) २०१.) to sit) बस्नु) बसैल)
) २०२.) to burn) डढाउनु) डढावैल)
) २०३.) to kill) मार्नु) मारैल)
) २०४.) to fly) उडनु) उडैल)
) २०५.) to run) दौडनु) दौडैल)
) २०६.) to bit) टोकनु) टोकैल)
) २०७.) to eat) खानु) खावैल)

) २०८.) to look) हेनु) हेरैल)
) २०९.) I) म) मइ)
) २१०.) You) तिमी) तोरे)
) २११.) You) तपाइँ) तरू)
) २१२.) He) ऊ) ऊ)
) २१३.) she) उनी) उन्के)
) २१४.) We) हामी) हामरे)
) २१५.) You) तिमीहरू) तोरेहरू)
) २१६.) they) उनीहरू) उन्केहरू)

४.५.१. शब्दावली

शारीरिक अङ्गसम्बन्धि शब्दावली

नाता सम्बन्धबोधक शब्द

नेपाली	कुमाल	नेपाली	कुमाल
हात	हात	बुबा	बौ
खुट्टा	पाउ	आमा	आँवै
नङ्ग्रां	नङ्ग्रा	हजुरबुबा	बुढाबौ
पेट	पेट	हजुरआमा	बुढीवै
मुख	थुतना	काका	कान्छाबौ
कान	कान	काकी	कान्छीआवै
टाउको	चुली/टाउका	मामा	मामा
खप्पर	खपडी	माइजू	माइजु
गाला	चाड	फुपू	फुजी
करङ्ग	करड	फुपाजू	पुसाइँ
निधार	निदार	दाजु/भाई	दादै/ भाइ
आँखीभौँ	आँखाभौँ	भाउजू	भौजी
नाक	नाख	छोरो	बेटा

घाँटी	गला	छोरी	बेटी
छाती	छाती	सासू	सासूमा
शरीर	जीउ/आड	ससुरा	ससुर्बा
तिघ्रा	जाँघ	भान्जा	भानिज
छाला	चर्म	भान्जी	भानिजी
रगत	खुन/रक्ती	भतिजा/भतिजी	भतिज
चिउँडो	थतीना	स्वास्नी	गोसेनी
कलेजो	कलीजा	लोगने	गोसाँहा
जिब्रो	जीउरा	दिदी/बहिनी	दिदै/बिना
तालु	तालु	बुहारी	बुहारा
औँला	औँली	ज्वाँइ	जमई
सुगुर	सुँगुर	भात	भात
बनमान्छे	बनमन्छे	पिठो(चामल)	पीठा
गैँडा	गइडा	पिठो(गहुँ)	आटा
भँगोरा	भएँरा	आँप	आम
घोडा	घोरा	जाँड/रक्सी	मुन/रौसी
सुगा	टुगा	केरा	केरा
कुखुरा/कुखुरी	कुख्रा/कुख्री	दही	दई
काग	कौवा	पानी	पुँइ
मयूर	मजुर	आगो	आगी
ढुकुर	पलकी	रस	दोल
माछा	मछरी	अण्डा	फुल
माकुरो	मकरा	मासु	मंश

लाटोकोशेरो	उल्लु	धान	धान
परेवा	परेवा	चामल	चामल
खसी/बाखा	खसै/बकरी	तरकारी	तिउन
मृग	मीरूग	दाल	दाल
गोरू/गाई	गोरू/गाई	कनिका	खुदा
साँढे	साँढा	अम्बा	बेलौति
बाँदर	बदर	अनार	दरियाँ
हात्ती	हाथी	काँक्रो	काँक्रा
ऊँट	ऊट	फर्सी	कबेली
कमिला	किम्ला	लौका	कद्दु
साङ्लो	साङ्ला	भिण्डी	भेंडरू
अरिङ्गाल	अरिवाँल	खुर्सानी	मीरचीन
गड्यौला	गडैरा	मेवा	मीया
जुका	जुका	कटहर	कटर
बयर	बइर	केरा	केरा

४.५.२ केही उखानहरू

नेपाली अर्थसहित

कुमाल भाषा

१. आचानम्क बेथा खुक्कीले निजानोत् ।
२. सरककः फल आँखा तरकीन् मर ।
३. कहालो एकन् करालो आर्कन् ।
४. निपतैलक खोलीले बगावैला ।
५. निमच्चिनी पीड्कः सय भड्का ।
६. उदीश्य कौन लिनी की उड् छुनी जुन एक ।
७. कौनैसीन् निमील्ली ।
८. लोक भाल् दाऊ
९. आफन् घरक कुकुर पुन् बइल्लो
१०. हाँसकः बथानमा बकुल
११. जौना हौँचो उसीक मुखाँ घौँचो
१२. आलु खान्कीन् पैंडाक धाक
१३. निभूकनी कुकुरले टोक्ला ।

नेपाली भाषा

- अचनाको पीर खुकुरीले जान्दैन ।
- आकाशको फल आखाँ तरी मर ।
- भनाइ एउटा गराइ अर्कै ।
- नपत्याउने खोलाले बगाउँछ ।
- नमच्चिने पीडको सय भड्का ।
- उद्देश्य के लिनु उडी छुनु चन्द्र एक ।
- कसैसँग नमिले ।
- मौकामा चौका ।
- आफ्नो घरको कुकुर बलियो ।
- हाँसको बथानमा बकुल्ला ।
- जो हौँचो उसको मुखमा घौँचो ।
- आलु खाएर पेडाको धाक ।
- नभुक्ने कुकुरले टोक्छ ।

अध्याय : पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभाष

शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय र पृष्ठभूमि प्रस्तुत गरी नेपाली र कुमाल दुवै भाषाको चर्चा गर्दै नेपालको भाषिक स्थिति र कुमाल भाषाको बारेमा चर्चा गर्दै नेपालको भाषिक स्थिति र कुमाल भाषाको बारेमा चर्चा गरिएको छ। यसै क्रममा नेपालमा बोलिने चार भाषा परिवारहरू भारोपेली, भोटबर्मेली, द्रविड र आग्नेय गरी ४ भाषा परिवारको सङ्क्षिप्त वर्णन गर्दै भाषा परिवार थाहा नभएका भाषाका सम्बन्धमा पनि वर्णन गरिएको छ। राष्ट्रिय जनगणना - २०६८ अनुसार कुमाल जातिको जनसङ्ख्या, बसोबास स्थान र भाषाको अवस्था प्रस्तुत गरिएको छ। कुमाल भाषाको सम्बन्ध थारू, अवधी, भोजपुरी र बोटेसँग जोडिएको पाइन्छ। नेपालका कुमाल जाति र कुमाल भाषाको मूल थलो भारतको कुमाउ गढवाललाई मानिन्छ। यसै अध्यायमा कुमाल भाषाका क्षेत्रहरू र कुमाल भाषाको उत्पत्ति स्रोतलाई उल्लेख गरिएको छ।

दोस्रो अध्यायमा कुमाल जातिको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, जातिको परिचय, रहनसहन, वेशभूषा, शारीरिक बनोट, आवास, जन्म, विवाह, मृत्यु संस्कारहरू धार्मिक, सांस्कृतिक पर्वहरू र जातीय व्यवस्था आदिलाई प्रस्तुत गरिएको छ।

तेस्रो अध्यायमा कुमाल भाषाका नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया आदि वर्गहरू भारोपेली भाषा परिवारका भाषाहरू मैथिली, नेपाली, हिन्दी आदिसँग मिल्ने गरेको पाइन्छ। त्यस्तै नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक, तथा निपात जस्ता अविकारी शब्दहरू पनि कुमाल भाषामा पाउन सकिन्छ। यसै अध्यायमा कुमाल भाषामा अविकारी शब्दहरू पनि कुमाल भाषामा पाउन सकिन्छ। यसै अध्यायमा कुमाल भाषामा सामान्य आदरार्थी (तई) र उच्च आदरार्थी (तोरे/तरू) पाइन्छ। कुमाल भाषामा नेपाली भाषामा भैं लिङ्ग पाइन्छ। कर्ता पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग जे भएपनि क्रियाको रूप पुलिङ्ग नै हुन्छ। वचन नेपाली भाषामा भैं एकवचन र बहुवचन दुई किसिमको हुन्छ। वचनमा पनि तृतीय पुरुषबाहेक अरूमा क्रियाको रूप एउटै हुन्छ। अर्थात् एकवचन नै प्रयोग हुन्छ। नेपालीमा ओकारान्तलाई आकारान्तमा परिवर्तन गरी “हरू” प्रत्यय जोडिन्छ भने कुमाल भाषामा

“हर” जोडेर बहुवचनमा बदलिन्छ । नेपाली भाषा र कुमाल भाषा दुवैमा पुरुषको व्यवस्था (प्रथम, द्वितीय र तृतीय) भएको पाइन्छ ।

नेपालीमा प्रथम पुरुषमा बहुवचनमा रूपले “हरू” विभक्ति लिएका छन् । तर कुमाल भाषाका तृतीय पुरुषमा सर्वनामले मात्र एकवचन र बहुवचनका विभक्ति आएका छन् । नेपालीमा अनादर, आदर र उच्च आदरको व्यवस्था पाइन्छ, भने कुमाल भाषामा त्यस्तो व्यवस्था पाइँदैन । सामान्य आदरलाई उच्च आदर सम्झनु पर्छ । अर्थात्, पुरुष र महिला दुवैका लागि “तरू” वा “तोरे” सम्बोधनबाट उच्च आदरार्थीको बोध गराइन्छ । दुवै भाषामा अर्थका कारक/विभक्ति, कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान र अधिकरण कारकको व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

त्यसै गरी नेपाली र कुमाल भाषाका काल, पक्ष र भावको तुलना गरिएको छ । कालको तुलनात्मक चर्चा गर्ने क्रममा दुवै भाषामा काल भूत र अभूत गरी दुई प्रकारको भनी चर्चा गरिएको छ । तर नेपालीमा काल भूत, वर्तमान र भविष्यत गरी ३ प्रकारका छन् । नेपाली भाषामा कालका पाँच पक्षहरू (सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त) पाइन्छन् । तर कुमाल भाषामा अज्ञातबाहेक अरू ३ पक्षहरू मात्र रहेको पाइन्छ । दुवै भाषामा भाव-आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ गरी ४ प्रकारका रहेका छन् । नेपाली भाषामा “न” र कुमाल भाषामा “नि” रूपबाट अकरणको बोध गरिएको पाइन्छ ।

अध्याय चारमा प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावलाई विश्लेषण गरिएको छ । उपलब्ध तथ्याङ्कको आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा यस शोधको मुख्य प्राप्तिहरूलाई बुँदागत रूपमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

५.१ प्राप्ति

नेपाली भाषा र कुमाल भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्दा यी दुवै भाषामा कतिपय समानता र भिन्नताहरू प्रष्ट पाउन सकिन्छ ।

५.१.१ नेपाली भाषा र कुमाल भाषाका समानताहरू

- क. नेपाली भाषामा भैँ कुमाल भाषाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि खोज्दै जाँदा करिब ४ सय वर्ष पहिले देखि नै नेपालमा रहेको

- ख. सयौँ जाति र भाषामा कुमाल जाति र भाषा पनि एक हुनु ।
- ग. कुमाल जातिको छुट्टै भाषा, संस्कृति र परम्परा हुनु ।
- घ. कुमाल जातिका बसोबास क्षेत्रको पहिचान हुनु ।
- ङ. नेपाली भाषामाभैँ कुमाल भाषामा पनि व्याकरणिक व्यवस्था हुनु ।
- च. नेपाली भाषामाभैँ कुमाल भाषामा पनि पदवर्गहरू नौ भागमा विभाजन गरिएको हुनु ।
- छ. नेपाली भाषामाभैँ कुमाल भाषामा लिङ्ग, वचन, पुरूष र आदरको व्यवस्था हुनु ।
- ज. नेपाली भाषामाभैँ कुमाल भाषामा पनि काल, पक्ष, भाव, वाच्य र वाक्यको व्यवस्था हुनु ।
- झ. कुमाल भाषामा पनि शब्दभण्डार, उखान र टुक्काको व्यवस्था हुनु । आदि ।

५.१.२ नेपाली भाषा र कुमाल भाषाका भिन्नताहरू

- क. कुमाल भाषामा विशेष्यका आधारमा विशेषणको रूपायण नहुनु ।
- ख. कुमाल भाषामा लिङ्गानुसार क्रियापदको व्यवस्था नहुनु ।
- ग. कुमाल भाषामा नेपाली भाषामाजस्तै वचनानुसार क्रियापदको व्यवस्था नहुनु ।
- घ. कुमाल भाषामा पुरूषानुसार क्रियापदको व्यवस्था नहुनु ।
- ङ. नेपाली भाषामाजस्तै कुमाल भाषामा आदरको व्यवस्था नहुनु ।
- च. कुमाल भाषामा कालको व्यवस्था भए पनि भविष्यत कालको प्रयोग त्यति प्रष्ट नहुनु ।
- छ. कुमाल भाषामा कर्तृवाच्यको प्रयोग नहुनु ।
- ज. कुमाल भाषामा अभ्यस्त भूतको प्रष्ट प्रयोग नहुनु ।

५.२ निष्कर्ष

अध्ययन र अनुसन्धानको अभिप्राय समस्याको गहिराइमा पुगी निचोड प्रस्तुत गर्नु हो । यहाँ नेपाली र कुमाल भाषाका बीचमा के-कस्ता समानता र भिन्नता रहेका छन् । भन्ने कुरालाई व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । पहिलो र दोस्रो भाषा सिकाईका क्रममा देखिने त्रुटिको प्रकृति फरक-फरक भएता पनि त्रुटि बिना भाषा सिकाइ असम्भव छ । मातृभाषाकै व्याकरणिक व्यवस्थालाई सिकारूले दोस्रो भाषामा स्थानान्तरण गर्न खोज्दा त्रुटि हुने गर्छ ।

मनोवादी सम्प्रदायले त्रुटिहरूलाई सिकाइ प्रक्रियाको सङ्केतको रूपमा लिन्छन् । संरचनावादीहरू व्यतिरेकी विश्लेषणलाई बढी जोड दिन्छन् । मनोवादीहरू त्रुटि विश्लेषणलाई भाषा शिक्षणमा विद्यार्थीकेन्द्रित विधिको रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ भन्ने धारणा राख्छन् ।

प्रत्येक भाषाको संरचना फरक-फरक हुन्छ । वक्ताले पहिलो भाषिक संरचनालाई दोस्रो भाषिक संरचनामा प्रयोग गर्दा भाषा सिकाइमा समस्या उत्पन्न हुन्छन् । यहाँ नेपाली भाषा र कुमाल भाषालाई व्याकरणिक कोटिका आधारमा तिनीहरूबीच रहेका भिन्नताहरूको अध्ययन गर्दा थुप्रै जटिलता र त्रुटि देखिएका छन् । जसलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

- क. कुमाल भाषामा विशेष्यको आधारमा विशेषणको रूपायन नहुने हुनाले वाक्य सङ्गतिमा विचलन आएको छ ।
- ख. कुमाल भाषाका लिङ्गानुसार क्रियापदको व्यवस्था नहुने हुनाले क्रियापदको आधारमा लिङ्गीय भेद पाइँदैन । तसर्थ वाक्य सङ्गतिमा लिङ्गको सही प्रयोग नहुने समस्या देखा पर्दछ ।
- ग. वचनगत त्रुटिमा अधिकांश त्रुटि बहुवचन भेदकका साथमा एकवचन भेदकको र एकवचन भेदकको साथमा बहुवचन भेदकको प्रयोगसमेत हुने हुँदा कुमाल भाषी सिकारूले नेपाली भाषाको वचनगत सङ्गतिमा त्रुटि गर्न सक्छन् ।
- घ. कुमाल भाषामा एकवचन र बहुवचन कर्ताका लागि समान क्रियाको प्रयोग गर्नाले वचन सङ्गतिमा त्रुटि गर्दछन् ।

- ड. कुमाल भाषामा प्रत्येक पुरुषलाई जनाउन छुट्टा छुट्टै सार्वनामिक पदको व्यवस्था नभएकोले सर्वनामको सही प्रयोग नगरेको पाइयो ।
- च. कुमाल भाषामा पुरुषको व्यवस्था नेपाली भाषामाभै प्रष्ट नभएकोले कर्ताअनुसार क्रियापदको सङ्गति वा प्रयोगमा त्रुटिहरू हुने गर्छन् ।
- छ. नेपाली भाषा र कुमाल भाषाबीचको भाषिक संरचनामा भेद देखा परेकोले अधिकांश त्रुटिहरू यही अलग भाषिक संरचनाका व्यवधानका कारण उत्पन्न भएको पाइएको छ ।

५.३ सुभाव

सिकाइ आफैमा जटिल प्रक्रिया हो । यसमध्ये पनि भाषा सिकाइ अझ बढी संवेदनशील छ । नेपाल बहुभाषिक देश हो । यस्तो सामाजिक परिवेशमा भाषा सिकाइ भन्नु जटिल हुन्छ । पहिलो भाषाले दोस्रो भाषा सिकाइलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ । नेपाली भाषालाई पहिलो भाषाका रूपमा सिक्ने विद्यार्थीहरूले शुद्ध भाषिक प्रयोग गर्न नसकिरहेको अवस्थामा दोस्रो भाषा सिक्ने सिकारूले कथ्य र लेख्य भाषा दुवै प्रयोगमा भाषिक त्रुटि गर्नु स्वाभाविक मानिन्छ । भाषा सिकाइ पूर्ण बनाउनका लागि नेपाली भाषा सिकाइमा सहयोग गर्नु अति जरूरी छ ।

कुमाल भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्दा वाक्य गठनमा गर्ने गरेका अधिकांश त्रुटिहरू मातृभाषा र अन्य व्याकरणात्मक व्यवधानबाट उत्पन्न भएको पाइएको छ । यहाँ राष्ट्रिय भाषा र सम्पर्क भाषा तथा विचार विनिमय गर्ने साभ्ना भाषाका रूपमा नेपाली भाषालाई लिइन्छ । यस शोधको अध्याय तीनमा कुमाल भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययनका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

क. कुमाल भाषामा नाम पदको स्वरूपअनुसार विशेषणको रूपमा परिवर्तन हुँदैन । तसर्थ, कुमालभाषी सिकारूले सबै रूपको नामपदमा समान विशेषण पदको प्रयोग गर्न सक्छन् । तसर्थ नेपाली भाषाका विशेषणका रूपहरूलाई प्रयोग गरेर फरकको महशुस गराई सुधारको प्रयास गर्नु उत्तम हुन्छ ।

ख. कुमाल भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग नहुने भएकोले कुमालभाषी सिकारूले वाक्यको कर्ता फरक भएपनि एउटै क्रियाको प्रयोग गर्ने हुनाले

लिङ्गानुसार क्रियापदको प्रयोग गर्ने हुनाले लिङ्गानुसार क्रियापदको प्रयोगमा त्रुटि गर्न सक्छन् ।

- ग. कुमाल भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी वचनको सङ्ख्या दुई रहे पनि कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग नहुने हुँदा नेपाली भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग गर्दा त्रुटि गर्छन् । तसर्थ, शिक्षकले वचन शिक्षण गर्दा उदाहरण दिएर कर्ता र क्रियाको सङ्गति प्रष्ट पारी दिनुपर्छ ।
- घ. कुमाल भाषामा आदरअनुसारको क्रियाको व्यवस्था नभएकोले कुमाल मातृभाषी विद्यार्थीहरू आदरार्थी क्रियापदको उचित प्रयोगमा समस्या आउने देखिन्छ । अतः प्रयोग मूल्याङ्कनसमेत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ङ. शिक्षकले स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीचको अन्तरमा स्पष्ट भई शिक्षण गर्नु प्रभावकारी देखिन्छ ।
- च. वाक्यमा प्रयोग हुने सही रूपको प्रयोगका लागि सैद्धान्तिक व्याकरणको धारणा व्याख्यान विधिद्वारा प्रस्तुत गर्नुका सट्टा प्रयोगमूलक भाषा सिकाइमा जोड दिइनु पर्छ ।
- छ. शिक्षण आफैँमा जटिल पेशा भएकोले शिक्षण तालिमलाई अनिवार्य बनाउनुपर्छ ।
- ज. विषयगत शिक्षकको अभावमा अन्तरविषका शिक्षकले शिक्षण गर्दा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा त्रुटिहरूको सङ्ख्या थपेको हुँदा नेपाली भाषाकै उत्थानको लागि भाषाप्रति सबैलाई मोह जागरण गराउनुपर्छ ।
- झ. नेपाली भाषाप्रतिको उपेक्षित मानसिकताको कारण पनि नेपाली भाषाको प्रयोगमा त्रुटिहरूको सङ्ख्या थपेको हुँदा नेपाली भाषाकै उत्थानको लागि भाषाप्रति सबैलाई मोह जागरण गराउनु पर्छ ।
- ञ. कुमाल भाषी विद्यार्थीहरूलाई कुमाल भाषाको महत्व र संस्कारको महत्वका बारेमा सचेतना फैलाउनु जरूरी छ ।
- ट. कुमाल भाषाको प्रशिक्षण, शब्दभण्डार र शब्दकोशको निर्माण गर्नु जरूरी देखिएको छ ।
- ठ. कुमाल भाषामा व्याकरण तयार गरी शिक्षण प्रबन्ध मिलाउन नितान्त जरूरी छ ।

५.४ सम्भावित शोधशीर्षक

कुमाल भाषाको अध्ययन एवम् अनुसन्धान सम्बन्धमा भावी दिनहरूमा निम्नलिखित विषयमा शोध गर्न सकिने देखिन्छ ।

- क. कुमाल भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरूको अध्ययन
- ख. कुमाल भाषाको वर्णविन्यासको वर्गीकरण
- ग. कुमाल भाषाको शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययन
- घ. कुमाल भाषा र नेपाली भाषाबीच तुलनात्मक अध्ययन
- ङ. कुमाल भाषाको मौलिकताको अध्ययन आदि ।

प्रश्नावली - १

यो प्रश्नावली 'कुमाल भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' शोधशीर्षक अन्तर्गत तयार पारिएको हो । यो शोध कार्य यस क्याम्पसका प्रमुख प्रा. डा. विश्वनाथ भण्डारीको मार्गनिर्देशनमा तयार पारिएको छ । मेरो स्नातकोत्तर तहको अध्ययन पूरा गर्नमा तपाईंको अविस्मरणीय योगदान रहेको छ ।

नाम :	शोधार्थी
ठेगाना :	तिलकबहादुर कुमाल
उमेर :	एम. ए. नेपाली
लिङ्ग :	नेपाली शिक्षण विभाग
योग्यता :	पाटन संयुक्त क्याम्पस

तल दिइएका प्रश्नहरूको उत्तर तपाईं आफ्नो मातृभाषामा दिनुहोस् ।

१. कुमाल जातिको ऐतिहासिक अवस्थाबारे तपाईंलाई के थाहा छ ?

उत्तर :.....

२. नेपालमा कुमाल जातिहरूको मुख्य बसोबास क्षेत्रहरू कहाँ-कहाँ रहेका छन् ?

उत्तर:.....

३. कुमाल जातिले प्राचिनकालदेखि मान्दै आएको धर्म कुन हो ?

उत्तर :

४. कुमाल जातिका सामाजिक संस्कारहरू (जन्म, विवाह र मृत्यु)का बारेमा के-के थाहा छ ?

उत्तर :.....

५. कुमाल जातिको छुट्टै पहिचानका आधारहरू के-के हुन ?

उत्तर :

६. कुमाल जातिले मनाउने धार्मिक चाडपर्वहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

उत्तर.....

७. प्राचीन कालदेखि कुमाल जातिको शासन व्यवस्था कस्तो थियो ?

उत्तर

८. कुमाल जातिको मूल पेशा कुन हो ?

उत्तर.....

९. कुमाल भाषा र नेपाली भाषा वा अन्य भाषासँग कस्तो सम्बन्ध रहेको छ ?

उत्तर:.....

१०. अन्य जाति र कुमाल जातिको सामाजिक र धार्मिक सम्बन्ध कस्तो रहेको छ ?

उत्तर:.....

प्रश्नावली -२

यो प्रश्नावली ' कुमाल भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' शोध शीर्षक अन्तर्गत तयार पारिएको हो । यो शोध कार्य यस क्याम्पसका नेपाली शिक्षण विभाग प्रमुख प्रा. डा. विश्वनाथ भण्डारीको मार्ग निर्देशनमा तयार पारिएको छ । मेरो एम. ए. को अध्ययन पूरा गर्नमा तपाईंको उल्लेखनीय योगदान रहेको छ ।

नाम : शोधार्थी
ठेगाना : तिलकबहादुर कुमाल
उमेर : एम. ए. नेपाली
लिङ्ग : नेपाली शिक्षण विभाग
योग्यता : पाटन संयुक्त क्याम्पस

तलका शब्दहरूलाई कुमाल भाषामा परिवर्तन गर्नुहोस् ।

१. राम सीता
.....

२. म हामी
.....

३. तिमी तपाईं
.....

४. ऊ उनीहरू
.....

५. कालो काली

.....
६. अग्लो

.....
अग्ली

.....
७. तिमीहरू

.....
उनीहरू

.....
८. तिमी बजार जान्छौ ।

.....।

९. तपाईं बजार जानुहुन्छ ।

.....।

१०. हरि पुस्तक पढ्छ ।

.....।

११. छोरी कविता लेख्छे ।

.....।

१२. ऊ भात खान्छ ।

.....।

१३. उनीहरू भात खान्छन् ।

.....।

१४. गिता स्कूल जान्छे ।

.....।

१५. मोहन खेलत गयो ।

.....।

१६. कमला नुहाउन गइन् ।

.....।

१७. उनीहरू दाइजा पुग्यो होला ।

.....।

१८. मद्वारा भात खाइन्छ ।

.....।

१९. भवीन्द्र बजारमा बस्थ्यो ।

.....।

२०. रूखबाट पात झर्न्यो ।

.....।

२१. बञ्चरोले दाउरा चिन्यो ।

.....।

२२. जहाँ फूल फूल्यो त्यहाँ वासना चल्छ ।

.....।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६३), सामान्य प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं, रत्न पुस्तक भण्डार ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान : काठमाडौं रत्न पुस्तक भण्डार ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७), भाषाशिक्षण केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति, काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

आदिवासी जर्नल (२०७३), आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, लगनखेल, ललितपुर ।

कुमार सुरेश (सन् १९७६), शैली और शैली विज्ञान आगरा, केन्द्रिय हिन्दी संस्थान ।

कुमार सुरेश, (सन् १९७७), शैली विज्ञान : नयाँ दिल्ली, द म्याकमिसन कम्पनी अफ इन्डिया लिमिटेड ।

कुमार, सुरेश (सन् १९९६), अनुवाद सिद्धान्तको रूपरेखा : नयाँ दिल्ली, वाणी इन्डिया लिमिटेड ।

दुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०५६), भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति : काठमाडौं एम. के पब्लिशर्स एन्ड डिष्ट्रिब्युटर्स

तिवारी, भोलानाथ (सन् १९७६), अनुवाद विज्ञान, दिल्ली शब्दकार प्रकाशन ।

थुँगा (२०७३), भदौ अङ्क, ललितपुर, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ।

दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०६१), दनुवारी भाषा : एक अध्ययन, काठमाडौं : सुनकोशी प्रकाशन ।

नगेन्द्र (सन् १९८०), शैली विज्ञान, नयाँ दिल्ली, नेशनल पब्लिसिड हाउस ।

नयाँ नेपाल पृष्ठ, (२०७२, असोज १३, पृ.सं. १२) गोरखापत्र दैनिक, गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौं ।

नेपालको संविधान (२०७२, पृ.सं. १८) ।

नेपाली बृहद् शब्दकोश (२०७०), कमलादी, काठमाडौं, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पौड्याल, कृष्णविलास (२०६३), नेपाली भाषा र भाषाविज्ञान, काठमाडौं, नवीन प्रकाशन ।

पौड्याल, हिरामणि (२०७०), कुमाल भाषाको अध्ययन, कमलादि, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान,
काठमाडौं ।

बहुभाषिक चिनारी (२०७२), गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौं ।

बहुभाषिक सयपत्री, (२०७३), वैशाख-असोज पूर्णाङ्क -३१ कमलादी, काठमाडौं नेपाल प्रज्ञा
प्रतिष्ठान ।

भाषिक उद्घान (२०६९), गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौं ।

मुखिया, बाघवीर (२०६९), कुमाल जातिको अध्ययन । नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, कमलादी,
काठमाडौं ।

रावत, चन्द्रमान र दिलीपसिंह (सं) (सन् १९८७) अनुवाद अवधारणा और अनुप्रयोग,
दक्षिण भारत, उच्च शिक्षा और शोध संस्थान ।

लम्साल, रामचन्द्र (२०५७), कोश विज्ञान र नेपाली कोश : काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार ।

लोककथा विशेषाङ्क (२०७४), कमलादी, काठमाडौं, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

शर्मा, मोहनराज (२०४८), शैली विज्ञान (सिद्धान्त र आलोचना), काठमाडौं ने.रा.प्र.प्र. ।

सांस्कृतिक सौरभ (२०७०), गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौं ।

व्यक्तिवृत्त

नाम	:	तिलक बहादुर कुमाल
जन्म मिति	:	२०४५, असार, १२, आइतबार
हजुरबुवा	:	बलबहादुर कुमाल
पिता	:	शिवबहादुर कुमाल
माता	:	इश्वरादेवी कुमाल
जन्मस्थान	:	छत्रदेव-३, बल्कोट, अर्घाखाँची
लिङ्ग	:	पुरुष
राष्ट्रियता	:	नेपाली
पेशा	:	पत्रकारिता
सम्पर्क	:	९८४७४८९६४४
शिक्षा	:	स्नातकोत्तर